

Avropa Şurası və digər beynəlxalq standartlara uyğun olaraq Azərbaycanda qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığı sahəsində qanunvericilik və siyasətlərdə boşluqların təhlili

Yaxşı İdarəçilik üçün Tərəfdaşlıq II - "Azərbaycanda İstanbul Konvensiyası və digər gender bərabərliyi standartlarına dair məlumatlılığın artırılması"

Avropa İttifaqı
və Avropa Şurası
tərəfindən maliyyələşdirilir

AVROPA İTTİFAQI

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Avropa Şurası tərəfindən
icra edilir

AVROPA ŞURASI VƏ DİGƏR BEYNƏLXALQ STANDARTLARA UYGUN OLARAQ AZƏRBAYCANDA QADINLARA QARŞI ZORAKILIQ VƏ MƏİŞƏT ZORAKILIĞI SAHƏSİNDƏ QANUNVERİCİLİK VƏ SİYASƏTLƏRDƏ BOŞLUQLARIN TƏHLİLİ

Yaxşı İdarəçilik üçün Tərəfdaşlıq II -
“Azərbaycanda İstanbul Konvensiyası və digər gender
bərabərliyi standartlarına dair məlumatlılığın artırılması”

Müəlliflər və beynəlxalq konsultantlar:
Coanna Evans və **Mar Hermosilla Syerra**

Yerli konsultant: **Cavid Qədirov**

Avqust 2022

Bu sənədin mətninin hamısının və ya bir hissəsinin təkrar nəşri və ya tərcüməsi ilə bağlı bütün sorğular Kommunikasiya Direktorluğuna (F-67075 Strasbourg Cedex və ya publishing@coe.int) ünvanlanmalıdır.

Bu tərcümə Avropa İttifaqının və Avropa Şurasının birgə maliyyələşdirdiyi "Azərbaycanda İstanbul Konvensiyası və digər gender bərabərliyi standartlarına dair məlumatlılığın artırılması" layihəsi çərçivəsində hazırlanıb.

Bu nəşr tipografik və qrammatik səhvləri düzəltmək üçün DPDP Redaksiya Şöbəsi tərəfindən redaktə olunmamışdır.

Bu materialda ifadə edilmiş rəylərə görə məsuliyyəti müəlliflər daşıyır və həmin rəylər Avropa Şurasının və Avropa İttifaqının rəsmi mövqeyini əks etdirməyə bilər.

Bu sənədlə bağlı bütün digər yazışmalar Demokratiya üzrə Baş Direktorluğun Gender bərabərliyi bölümünə ünvanlanmalıdır.

Üz qabığı və tərtibat: 360 MARCOM
Üz qabığındakı şəkil: Billion
Photos/Shutterstock.com

© Avropa Şurası, Avqust 2022

MÜNDƏRİCAT

TƏŞƏKKÜR	4
QISALTMALARIN SIYAHISI	5
XÜLASƏ	7
ARAŞDIRMANIN MƏQSƏD VƏ ƏHATƏ DAİRƏSİ	9
METODOLOGİYA	10
I HİSSƏ: CİNAYƏT HÜQUQU	11
Qadınlara qarşı zorakılığın bütün formalarının kriminallaşdırılması	11
Məişət zorakılığı	12
Fiziki zorakılıq	13
Psixoloji zorakılıq	16
Cinsi zorakılıq	18
Cinayətlərə, o cümlədən "namus-şərəf naminə" törədilən cinayətlərə qəbuləilməz bəraətin qazandırılması	21
II HİSSƏ: MÜLKİ-HÜQUQİ MÜDAFİƏ VASİTƏLƏRİ, QƏYYUMLUQ VƏ GÖRÜŞ HÜQUQLARI	23
Mülki-hüquqi müdafiə vasitələri	23
Kompensasiya	26
Məcburi nikahların pozulması	28
III HİSSƏ: HƏM CİNAYƏT, HƏM DƏ MÜLKİ-HÜQUQİ SAHƏLƏRLƏ POTENSİAL ƏLAQƏSİ OLAN FƏALİYYƏT SAHƏLƏRİ	31
Ödənişsiz hüquqi yardım	31
Mübahisələrin məcburi alternativ həlli proseslərinin qadağan edilməsi	32
Təcili qadağanedicı əmrlər; Məhdudlaşdırıcı və ya mühafizə orderləri	33
Məlumatların toplanması	35
NƏTİCƏ	37
İSTİNADLAR	38
ƏLAVƏLƏR	39
I Tövsiyələr	40
II Qiymətləndirmə zamanı Azərbaycanın nəzərdən keçirilən daxili müddələrinin siyahısı	42
III Müsahiblərin siyahısı	43
IV Razılıq cinsi zorakılıq cinayətinin əsas elementi kimi: beynəlxalq standartlar	45

TƏŞƏKKÜR

İstanbul Konvensiyasına və digər beynəlxalq standartlara uyğun olaraq Azərbaycanda qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığı sahəsində qanunvericilik və siyasətlərdə boşluqların təhlili "Azərbaycanda İstanbul Konvensiyası və digər gender bərabərliyi standartlarına dair məlumatlılığın artırılması" layihəsi çərçivəsində hazırlanmışdır. Bu layihə Avropa İttifaqı və Avropa Şurasının Yaxşı İdarəçilik üçün Tərəfdaşlıq (2019-2022) layihəsinin 2-ci mərhələsində Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, Ədliyyə Nazirliyi, Ədliyyə Akademiyası, İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili və Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsi, eləcə də Azərbaycan vətəndaş cəmiyyəti ilə əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilir.

Avropa Şurası bu hesabatın hazırlanmasına görə Avropa Şurasının beynəlxalq konsultantları Joanna Evans və Mar Hermosillaya, yerli kontekstlə təmin etdiyi, ingiliscəyə tərcümədə və yerli qanunvericiliyin şərhinə kömək etdiyi üçün Avropa Şurasının yerli konsultantı Cavid Qədirova xüsusi təşəkkürünü bildirir.

Biz, həmçinin bütün səlahiyyətli orqanlara və təşkilatlara faydalı töhfələrinə və mükəmməl əməkdaşlığa görə təşəkkür edirik.

QISALTMALARIN SİYAHISI

CEDAW	Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya
CEDAW Komitəsi	Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üzrə Komitə
AŞ	Avropa Şurası
UHK	Uşaq Hüquqları Komitəsi
VCT	Vətəndaş Cəmiyyəti Təşkilatları
MZ	Məişət zorakılığı
AİHK	İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası
AİHM	Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi
Aİ	Avropa İttifaqı
FGM	Qadın sünnəti
GREVIO	Qadınlara qarşı zorakılığa və məişət zorakılığına qarşı fəaliyyət üzrə ekspertlər qrupu
BHT	Beynəlxalq Hökumət Təşkilatları
QHT	Qeyri-hökumət Təşkilatları
OHCHR	İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığın Ofisi
PGG	Yaxşı İdarəçilik üçün Tərəfdaşlıq (2019-2022)
SRAW	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qadınlara qarşı zorakılıq, onun səbəbləri və nəticələri üzrə Xüsusi Məruzəçisi
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
QQZ	Qadınlara qarşı zorakılıq
WAVE	Avropada Qadınlar Zorakılığa Qarşı

XÜLASƏ

"Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair 2020–2023-cü illər üçün Milli Fəaliyyət Planı"nın qəbul edilməsi Azərbaycanda məişət zorakılığı ilə bağlı cinayətlərlə mübarizə istiqamətində atılmış mühüm addım idi.

Milli Fəaliyyət Planının bəyan edilmiş məqsədi "Azərbaycanda məişət zorakılığının qarşısının alınması üzrə tədbirlərin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına nail olmaq"dır. Bu məqsədə nail olmaq üçün hesabatdakı nəticələr qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığı ilə mübarizə üçün müəyyən edilmiş beynəlxalq standartlara istinad edərək Azərbaycandakı mövcud daxili qanunvericiliyin və siyasətlərin müfəssəl nəzərdən keçirilməsinin məhsuludur.

Azərbaycan qanunvericiliyinin təhlili göstərir ki, milli qanunvericiliyin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasının ən səmərəli vasitələrindən biri məişət zorakılığının yeni cinayət tərkibi kimi kriminallaşdırılması ola bilər. Belə bir cinayət əməli məişət zorakılığı üçün xarakterik olan fiziki, psixoloji və cinsi zorakılığın müxtəlif və mürəkkəb formalarının təkrarlanan xarakterini əhatə etmək məqsədilə xüsusi olaraq tərtib edilə bilər. Məişət zorakılığı ilə bağlı yeni cinayət əməli olmadığı təqdirdə fiziki, psixoloji və cinsi zorakılıqla bağlı bütün cinayətlərin Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinə deyil, Cinayət Məcəlləsinə daxil edilməsi zəruridir. Beləliklə, Qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə haqqında Avropa Şurası Konvensiyasının (İstanbul Konvensiyası) tələb etdiyi kimi bu cinayətlərin ciddiliyi qəbul edilməlidir. Ayrıca davamlı təqib (stalking) cinayəti də nəzərdə tutulmalıdır. Daxili qanunvericiliyə dəyişikliklər edilməlidir ki, zorakılıq əməllərinə görə cinayət təqibinin məsuliyyəti tamamilə zərər çəkmiş şəxsin şikayətindən və ya razılığından asılı olmasın. Cinayət əməlinə "namus-şərəf" bəraəti qazandırmaq şəklində şərh edilə biləcək müddəalar Cinayət Məcəlləsindən çıxarılmalıdır.

Cinsi zorakılıq cinayətlərinə gəldikdə, razılıqsız edilən bütün cinsi hərəkətlər yalnız razılığın olmamasına əsaslanaraq cinayət hesab olunmalıdır. Razılıqsız vaginal və anal şəkildə daxil olmanın bütün formaları zorlama anlayışına daxil edilməlidir.

Bir valideynin öz tərəf müqabilinə qarşı törətdiyi məişət zorakılığı hallarında valideynlik hüquqlarından məhrumetmə və valideyn görüşünə/ünsiyyətinə şərtlərin qoyulması imkanları üçün mülki sahədə qanunvericiliyə yenidən baxılması və düzəlişlər edilməsi tövsiyə olunur. Bu cür proseslərdə uşağın ən yaxşı maraqlarını hər şeydən üstün tutmağı təmin etmək üçün məhkəmə qərarlarının qəbul edilməsinə dəstək məqsədilə uşağın rifahı üzrə mütəxəssislərin rəyi alınmalıdır. Uşaqların təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə valideynlərin görüşlərinin ixtisaslaşmış işçilər tərəfindən nəzarət və monitorinq edilə biləcəyi ailə görüş məntəqələrinin xüsusi əlaqə mərkəzləri yaradılmalıdır.

Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin qorunması üçün adekvat təminat məişət zorakılığından zərər görmüş həm böyükləri, həm də uşaqları yerləşdirməyə imkan verən dəstək mərkəzləri və məişət zorakılığı üzrə ixtisaslaşmış sığınacaqlar şəklində həyata keçirilməlidir. Bu mərkəzlər və sığınacaqlar həm təhlükəsiz və asan şəkildə əlyətər olmalı, həm də zərər çəkmiş şəxslərə müvafiq xidmətlər göstərməlidir. Mühafizə orderlərinin, cinayət təqiblərinin və məhkəmə hökmlərinin sayı haqqında ayrı-ayrı rəsmi məlumatlar toplanmalı və nəşr edilməlidir. Müvafiq məlumatların əlyətər və ictimai olması üçün əlaqələndirilmiş məlumat bazası yaradılmalıdır.

Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığı cinayətlərindən zərər çəkmiş şəxslərin (o cümlədən məcburi nikahdan zərər çəkmiş şəxslərin) həm zorakılığı törədənə, həm də dövlətdən maddi kompensasiya tələb etmək hüququnu təmin etmək məqsədilə yeni qanunvericilik normalarının qəbul edilməsi tövsiyə olunur. Ərizəçilər üçün ödənişsiz olan bu cür ərizələrə baxılması üçün səmərəli tənzimləmə və prosedür tələb olunur. Belə hüquq və ona necə çıxış yolları barədə məlumat zərər çəkmiş şəxslər üçün əlyətər olmalıdır.

Məcburi nikahların pozulması ilə bağlı qanunvericiliyə dəyişiklik tələb olunur ki, müəyyən hallarda məcburi nikahın ləğvi ilə bağlı iddianın rədd edilməsi üçün məhkəməyə verilmiş müstəsna səlahiyyət aradan qaldırılsın. Bununla yanaşı tövsiyə edilir ki, məcburi nikahın ləğvini sürətləndirməyə imkan verən və bu cür hallarda zərər çəkmiş şəxslərə ödənişsiz hüquqi

yardım və nümayəndəliyi təmin edən "ekspres" proseduru nəzərdə tutmaq məqsədilə Mülki Prosessual Məcəlləyə dəyişiklik edilsin. Erkən və məcburi nikahlar haqqında rəsmi məlumatlar toplanmalı və bu təcrübənin qarşısını almaq və bununla mübarizə aparmaq məqsədilə məlumat kampaniyaları üçün istifadə edilməlidir. Qeydiyyatda alınmamış nikahlardan zərər çəkmiş şəxsləri qorumaq üçün məcburi və nikah yaşına çatmadan birgə yaşamanın da cinayət hesab edilməsi tövsiyə olunur.

Qadınlara qarşı zorakılıqdan və məişət zorakılığından zərər çəkmiş və məhkəmədə təmsil olunmaq üçün vəsaiti olmayan şəxslərə ödənişsiz hüquqi yardımın göstərilməsini nəzərdə tutan "Ödənişsiz hüquqi yardım haqqında" yeni qanun layihəsi yenidən nəzərdən keçirilməli və ona düzəlişlər edilməlidir. Müvafiq maliyyə həddi zərər çəkmiş şəxsin yalnız müstəqil gəlirinə əsasən müəyyən edilməli və zərər çəkmiş şəxslər məhkəmə rüsumlarının ödənilməsindən azad edilməlidirlər.

Tərəflər arasında münasibətlərin normallaşmasına və ailə işlərinin bərpasına kömək etmək üçün dövlətin hər hansı vəzifəsini və məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxsin hər hansı öhdəliyini ləğv etmək məqsədilə milli qanunvericiliyə dəyişiklik edilməlidir. Qadınlara qarşı zorakılıqdan və məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə tətbiq edilən hər hansı məcburi vasitəçilik proseslərini ləğv etmək məqsədilə "Mediasiya haqqında" 2019-cu il tarixli Qanuna düzəlişlər edilməlidir.

Qanunvericilik islahatı həm də zorakılıq törətmiş şəxsin müvafiq hallarda birgə yaşayış yerini tərk etməsini tələb etmək səlahiyyətlərini təmin etmək üçün lazımdır. Bilavasitə təhlükə hallarında təcili mühafizə orderlərini vermə ilə bağlı hansı qurumun səlahiyyətli olmasına dair məlumat qanunvericilikdə dəqiqləşdirilməlidir. Uzunmüddətli mühafizə orderi üçün müraciət etmədən əvvəl qısamüddətli mühafizə orderinin pozulmasının müəyyən edilməsi ilə bağlı məcburi tələb aradan qaldırılmalıdır. Mühafizə orderinin hüquqi müddəaları zərər çəkmiş şəxs üçün tez və asanlıqla əldə edilə bilən, eləcə də münasib olmalıdır.

ARAŞDIRMANIN MƏQSƏD VƏ ƏHATƏ DAİRƏSİ

Bu hesabatın məqsədi Azərbaycanın qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığı sahələrində seçilmiş qanunvericiliyini və siyasətlərini beynəlxalq-hüquqi standartlara istinad edərək təhlil etməkdir. Belə təhlil vasitəsilə mövcud milli qanunvericilikdə “boşluqlar” və ya çatışmazlıqlar müəyyən edilə bilər. Həm beynəlxalq standartlara, həm də dövlət tərəfindən “Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair 2020–2023-cü illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nda müəyyən edilmiş məqsədlərə daha çox uyğunlaşmaq üçün Azərbaycanda milli qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilə biləcəyi mümkün yollar tövsiyə olunub.

Bu hesabatda qiymətləndirmə məqsədilə istifadə edilən ilkin istinad vasitəsi Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığının qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə haqqında Avropa Şurası Konvensiyasıdır (İstanbul Konvensiyası). Çünki İstanbul Konvensiyası bu mövzuda ən əhatəli beynəlxalq müqavilə və ən yaxşı beynəlxalq standartları və yaxşı təcrübəni əks etdirən müqavilə kimi geniş şəkildə tanınır.¹ Ona görə də Konvensiya bu sahədə beynəlxalq standartlar üçün əsas meyar kimi istifadə edilə bilər. Lakin lazım gəldikdə, İstanbul Konvensiyasında mükəmməl formada müəyyən edilmiş standartların hazırlanmasına gətirib çıxaran çoxsaylı mənbələri nümayiş etdirmək məqsədilə bu standartların digər təsvirləri də mətnə daxil edilib.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu hesabat, onun gəlidiyi nəticələr və tövsiyələri Avropa Şurasının rəsmi orqanları tərəfindən, yəni Qadınlara qarşı zorakılığa və məişət zorakılığına qarşı fəaliyyət üzrə ekspertlər qrupu (GREVIO) və ya Tərəflərin Komitəsi tərəfindən dərc edilmir, əlaqələndirilmir və ya təsdiq edilmir. GREVIO İstanbul Konvensiyasının üzv dövlətlər tərəfindən icra edilməsinin monitorinqini aparır. Tərəflərin Komitəsi GREVIO-nun ilkin qiymətləndirmə hesabatlarına əsaslanaraq müvafiq üzv dövlətlərlə bağlı öz tövsiyələrini qəbul edir. Azərbaycan hal-hazırda İstanbul Konvensiyasına üzv dövlət olmadığı üçün GREVIO-nun monitorinq prosesinə tabe deyil. Ona görə də bu hesabat İstanbul Konvensiyasının imzalanması və ratifikasiyası istiqamətində Azərbaycan Respublikasını dəstəkləyən texniki əməkdaşlıq layihəsinin bir hissəsi olan ayrıca prosesdir.

Qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması və onlarla mübarizə üzrə hərtərəfli milli strategiya səmərəli olmaq üçün yalnız qanunvericilik vasitələrinə deyil, həm də məqsədyönlü təhsil və təlim proqramlarına, eləcə də müvafiq siyasətlərə və yerlərdə yaxşı təcrübənin tətbiqinə əsaslanmalıdır. Lakin qanunvericilik bütün digər elementlərin ayrılmaz şəkildə bağlı olduğu uğurlu bir prosesin ilk və təməl elementidir. Məhz ona görə də qanunvericiliyin özünün qiymətləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi milli strategiyanın uğurunun təməlini təşkil edir və bu səbəbdən hazırki hesabatda diqqət mərkəzindədir.

Kifayət qədər məlumat olmadığına görə, İstanbul Konvensiyasında müəyyən edilmiş bütün müddəalara və standartlara istinad edərək Azərbaycanın bütün müvafiq qanunvericiliyini və siyasətini qiymətləndirmək və təhlil etmək mümkün olmamışdır. Ona görə də bu mərhələdə əhəmiyyətli qiymətləndirmənin təmin edilməsi üçün mümkün olan müddəalar arasından seçim edilmişdir. Əsas müddəalarla bağlı sözü gedən təhlilin bu sahədə gələcək işləri tamamlayacağına və üzərində qurula biləcək təməl yaradacağına ümid edilir. Azərbaycanın ədliyyə sistemində çalışan çoxsaylı təcrübəli şəxslər töhfələri ilə müəlliflərə qiymətləndirmələrində köməklik göstərmişlər.

Qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində beynəlxalq standartlara riayət edilməsi milli qanunvericilikdəki geniş sayda cinayət tərkiblərinə və mülki-hüquqi müddəalara təsir göstərir. Bu qiymətləndirmə qanunvericilik sahəsindəki mümkün islahatın hər bir aspektini əhatə etmir. Bu hesabatın məqsədi üçün əsas diqqət məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair beynəlxalq standartlara uyğunlaşmağa nail olunması və 2020–2023-cü illər üçün Milli Fəaliyyət Planında qeyd edildiyi kimi Azərbaycanın əsas məqsədinə çatması üçün bəzi mühüm sahələrdə prioritet islahatın keçirilməsinə yönəldilmişdir:

ölkədə məişət zorakılığının qarşısının alınması üzrə tədbirlərin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, ailələrin möhkəmləndirilməsi naminə onların vaxtında və hərtərəfli yardımla təmin edilməsi, məişət zorakılığı ilə mübarizə sahəsində normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi və səmərəliliyinin artırılması.

1. İstanbul Konvensiyası beynəlxalq səviyyədə müəyyən edilmiş standartları, yurisprudensiyanı və nailiyyətləri, eləcə də milli səviyyədə ən yaxşı təcrübələri kodifikasiya edərək, onlara daha çox əhəmiyyət verir və daha geniş tətbiqini təmin edir.

METODOLOGİYA

Bu hesabatın hazırlanması əsasən üz-üzə görüşlərlə həyata keçirilsə də, eyni zamanda müvafiq maraqlı tərəflərlə onlayn görüşlər də aparılmışdır. Qiymətləndirmə zamanı nəzərə alınmış məlumat üç hissəni ehtiva edərək aşağıdakılardan ibarətdir:

- i) Azərbaycanın qanunvericiliyinin müvafiq hissələri və müvafiq siyasətlər;
- ii) bir çox maraqlı tərəflərlə ehtiyacların qiymətləndirilməsi üzrə onlayn iclaslar, bunun ardınca bəzi maraqlı tərəflərə verilən və cavablandırılan əlavə yazılı suallar və cavablar;
- iii) Azərbaycanda qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması ilə bağlı Beynəlxalq Hökumət Təşkilatları və Vətəndaş Cəmiyyəti Təşkilatları tərəfindən hazırlanmış hesabatların nəzərdən keçirilməsi.

Qiymətləndirmənin əsaslandığı milli qanunvericilik və təcrübə ilə bağlı məlumat yerli azərbaycanlı konsultant və Avropa Şurasının Azərbaycandakı ofisinin əməkdaşları tərəfindən təqdim edilmişdir. Bu hesabata töhfə verənlərə aşağıdakı rollar həvalə edilmişdir: rolu milli qanunvericilik və siyasətin icmalını təqdim etmək, təhlil üçün müvafiq müddəaları müəyyən etmək və tərcümə etmək, onların şərhini ilə bağlı məsləhətlər vermək və ingilis dilində heç bir rəsmi tərcümə olmadığı zaman öz tərcüməsini təmin etmək olan yerli konsultant. Nəzərdən keçirilmiş milli qanunvericilik müddələrinin tam siyahısı bu hesabata əlavə II-də verilmişdir. Cinayət və mülki-hüquqi bölmələrin yazılmasından məsul olan iki beynəlxalq konsultant müvafiq olaraq beynəlxalq tədqiqat və təhlillər təqdim etmişlər.

Bu hesabat dünya miqyasında baş verən COVID-19 pandemiyası zamanı hazırlandığı üçün bütün müsahibələr onlayn formada keçirilmişdir. Müsahibələr ədliyyə orqanlarının əməkdaşları, nazirliklərin nümayəndələri, zərər çəkmiş şəxslərlə əlaqəli xidmətlərlə işləyən mütəxəssislər və praktik hüquqşünaslarla aparılmışdır. Müsahibə vermiş şəxslərin tam siyahısı bu hesabata əlavə III-də verilmişdir.

Bu hesabat üç əsas bölməyə ayrılır: Hissə I cinayət hüququnun müddələrindən, Hissə II mülki-hüquqi müdafiə vasitələri, qəyyumluq və görüş hüquqlarından, Hissə III isə həm cinayət, həm də mülki sahələrlə potensial əlaqəsi olan sahələrdən bəhs edir. Hesabatın üç hissəsinin hər biri mövzuya görə bölünür və hər bir mövzu öz növbəsində üç alt hissəyə bölünür: i) İstanbul Konvensiyasının tələb etdiklərinin icmalı, lazım gəldikdə beynəlxalq standartların və təcrübənin daha geniş təsviri; ii) Azərbaycanın qanunvericilik və siyasətlərinə baxış; iii) hesabat üzrə tövsiyələr.

Razılığa əsaslanan cinsi zorakılıq mövzusu ilə əlaqədar olaraq cinsi zorakılıq cinayətinin əsas elementi kimi razılıqla bağlı beynəlxalq standartlara aid olan əlavə IV-də ətraflı illüstrativ materiallar təqdim edilmişdir.

I HİSSƏ: CİNAYƏT HÜQUQU

Qadınlara qarşı zorakılığın bütün formalarının kriminallaşdırılması

İstanbul Konvensiyası və digər beynəlxalq standartlar

İstanbul Konvensiyasının 33-40-cı maddələri aşağıdakı spesifik zorakılıq növləri də daxil olmaqla, gender əsaslı zorakılığın kriminallaşdırılmasını nəzərdə tutur: psixoloji zorakılıq, davamlı təqib (stalking); fiziki zorakılıq; cinsi zorakılıq, o cümlədən zorlama və digər bir şəxsi üçüncü tərəfə qarşı həmin şəxsin razılığı olmadan seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri etməyə sövq etmək; yetkinlik yaşına çatmış şəxsin və ya uşağın məcburi nikaha daxil edilməsi, o cümlədən yetkinlik yaşına çatmış şəxsi və ya uşağı nikaha məcbur etmək məqsədi ilə başqa dövlətin ərazisinə gətirmə, qadın sünnəti; qadının məlumatlandırılmış razılığı və prosedur haqqında anlayışı olmadan məcburi abort və məcburi sterilizasiya; şifahi, şifahi olmayan və ya fiziki cinsi qısnama.

İstanbul Konvensiyasının cinayət-hüquqi sahəyə aid olan əlavə müddəalarına aşağıdakılar daxildir:

Maddə 42: Cinayətlərə, o cümlədən "namus-şərəf naminə" törədilən cinayətlərə qəbul edilməz bəraətin qazandırılması Mədəniyyət, adət-ənənə, din və ya "namus-şərəf" cinayət mühakimə icraatında gender əsaslı zorakılıq əməllərinə bəraət qazandıran səbəb kimi qəbul edilməməlidir.

Maddə 43: Cinayət əməllərinə görə məsuliyyətin tətbiqi

Konvensiyaya əsasən müəyyən edilmiş bütün əməllərə görə məsuliyyət zərər çəkmiş şəxslə zorakılığın törətmiş şəxs arasında olan əlaqələrin xüsusiyyətindən asılı olmayaraq tətbiq edilir.

Maddə 45: Sanksiyalar və tədbirlər

Konvensiyaya əsasən müəyyən edilmiş əməllər səmərəli, mütənasib və çəkindirici sanksiyalarla cəzalandırılmalıdır. Bundan əlavə, dövlətlər məhkum edilmiş şəxslərin monitorinqi və ya onların üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi, uşağın ən yaxşı maraqları nəzərə alınmaqla valideynlik hüququndan məhrum etmə kimi tədbirlər görə bilər.

Maddə 46: Ağırlaşdırıcı hallar

Bir çox hallarda Konvensiyada müəyyən edilmiş cinayətə görə cəza təyin edilərkən aşağıdakılar ağırlaşdırıcı hallar hesab edilməlidir: zorakılıq əməli milli qanunvericilikdə müəyyən edildiyi kimi keçmiş və ya hazırkı ər-arvada və ya tərəf müqabilinə qarşı ailə üzvü, zərər çəkmiş şəxslə birgə yaşayan şəxs və ya onun səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmiş şəxs tərəfindən törədildikdə; zorakılıq aktı və ya əlaqədar əməllər təkrar törədildikdə; zorakılıq əməli uşağa qarşı və ya onun iştirakı ilə törədildikdə; cinayət əməli amansız zorakılıqla müşayiət olunursa; cinayət əməli zərər çəkmiş şəxsə ağır fiziki və ya psixoloji zərər yetirməklə törədildikdə.

İstanbul Konvensiyasının 55-ci maddəsi qadınlara qarşı zorakılığın sözügedən maddənin əhatə etdiyi bütün formalarının cinayət təqibinin zərər çəkmiş şəxslərin təqdim etdiyi məlumat və ya şikayətdən asılı olmamasını və dövlət orqanlarının məsuliyyətinə daxil olmasını da tələb edir.

İstanbul Konvensiyasının bu maddələri müəyyən edilmiş beynəlxalq standartları əks etdirir. Nümunə olaraq, Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üzrə Komitənin (CEDAW Komitəsi) 35 sayılı Ümumi Təvsiyəsinin (2017) 29-cu bəndinə baxın:

Qadınlara qarşı bütün sahələrdə onların fiziki, cinsi və ya psixoloji toxunulmazlığının pozulmasına səbəb olan gender əsaslı zorakılığın bütün formalarının kriminallaşdırılmasını təmin etmək və cinayətin ağırlığına uyğun olaraq dərhal hüquqi sanksiyaları, eləcə də mülki-hüquqi müdafiə vasitələrini tətbiq etmək və ya onları gücləndirmək.

Eyni zamanda BMT-nin Qadınlara qarşı zorakılıq haqqında qanunvericilik üçün stolüstü kitabında (2012) tövsiyə edilir:

Qanunvericilik:

qadınlara qarşı zorakılığın bütün formalarını kriminallaşdıran və qarşısının alınması, müdafiəsi, zərər çəkmiş şəxslərin səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi və dəstəklənməsi (sağlamlıq, iqtisadi, sosial, psixoloji), həmçinin zorakılığı törədənlərin adekvat şəkildə cəzalandırılması və zərər çəkmiş şəxslər üçün müdafiə vasitələrinin olması kimi məsələləri əhatə edən hərtərəfli və multidisiplinar olmalıdır (bənd 3.1.2);

qadınlara qarşı zorakılığın bütün formalarına tətbiq edilməlidir, lakin bununla məhdudlaşmamalıdır: məişət zorakılığı; cinsi zorakılıq, o cümlədən zorlama və cinsi qısınma; zərərli təcrübələr, o cümlədən erkən nikah, məcburi nikah, qadın sünneti, körpə qadınların öldürülməsi, doğuşdan əvvəl cinsiyyət seçimi, bakirəliyin yoxlanılması, HIV/QİÇS-dən təmizlənmə, "namus-şərəf naminə" adlandırılan cinayətlər, turşu məhlulu ilə hücumlar, "başlıq pulu" və cəhizlə bağlı törədilən cinayətlər, dul qadınlara qarşı pis rəftar, məcburi hamiləlik və qadınların cadugərliyə görə məhkum edilməsi; qadın öldürmə; insan alveri; cinsi köləlik (3.4.1-ci bənd);

konkret şəxslər tərəfindən, o cümlədən ailədə və cəmiyyətdə qadınlara qarşı zorakılıq kimi konkret kontekstlərdə qadınlara qarşı edilən zorakılığı tanımalıdır (bənd 3.4.1).

Azərbaycanın qanunvericilik və siyasətlərinə baxış

Bu hesabatda qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının İstanbul Konvensiyasının standartlarına istinadla göstərilmiş hər bir forması üçün Azərbaycanın qanunvericilik və siyasətlərinə baxış aşağıdakı bölmələrdə ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçiriləcəkdir.

Məişət zorakılığı

İstanbul Konvensiyası və digər beynəlxalq standartlar

İstanbul Konvensiyası spesifik cinayət tərkiblərinin tətbiqini tələb etməsə də, milli cinayət qanunvericiliyi məişət zorakılığı halları üçün xarakterik olan davranışları əks etdirməlidir. Bura məişət zorakılığının təkrarlanan xarakteri və onun çoxsaylı formaları, o cümlədən psixoloji və cinsi zorakılıq, eləcə də güc və nəzarət formaları daxildir və adətən spesifik cinayət tərkibi ilə daha yaxşı əhatə edilir.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (AİHM) *Volodina Rusyaya qarşı*, Ərizə № 41261/17, 9 iyul 2019-cu il tarixli qərar, bənd 78:

Məişət zorakılığı ilə bağlı işlərdə dövlətin öhdəliyi, adətən yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən cinayət-hüquqi müdafiə sahəsində pozitiv tədbirlərin görülməsini əhatə edir. Bu cür tədbirlərə, xüsusilə səmərəli, proporsional və çəkindirici sanksiyaların tətbiqi yolu ilə ailədaxili zorakılıq əməllərinin kriminallaşdırılması aiddir. Zorakılıq törətmiş şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi bu cür əməllərin səlahiyyətli orqanların diqqətindən kənar qalmamasına və onlara qarşı səmərəli müdafiənin təmin edilməsinə xidmət edir... Məhkəmə qəbul etmişdir ki, cinayət hüququ sahəsində mövcud olan müxtəlif qanunvericilik həll yolları bu cür müdafiənin səmərəli qaldığı təqdirdə məişət zorakılığından qorunmaq üçün adekvat hüquqi mexanizm tələbini yerinə yetirə bilər.

Azərbaycanın qanunvericilik və siyasətlərinə baxış

Hal-hazırda Azərbaycanın milli qanunvericiliyində məişət zorakılığı haqqında heç bir spesifik cinayət tərkibi mövcud deyil. Belə ki, cinayət hüququnun bəzi müddəaları məişət zorakılığı kontekstində fiziki, cinsi və psixoloji zorakılıq əməllərini törədən şəxslərin təqibi üçün istifadə oluna bilsə də, hazırkı qanunvericiliyin məişət zorakılığı cinayətlərinin çox vaxt səciyyələndirildiyi davranış gedişatını, nəzarət gücünün çoxsaylı formalarını və ya modellərini əhatə etməsi barədə çox az dəlillər vardır.

Fiziki, cinsi və psixoloji zorakılığa tətbiq edilən müvafiq müddəalar aşağıda göstərilən ardıcıl hissələrdə təsvir edilmiş və qiymətləndirilmişdir.

İstanbul Konvensiyası və digər beynəlxalq standartlar

İstanbul Konvensiyasının 35-ci maddəsi tərəflərdən "başqalarına qarşı qəsdən törədilən fiziki zorakılıq hərəkətlərinə görə cinayət məsuliyyətinin nəzərdə tutulmasını" təmin etmələrini tələb edir. Bu tələb vurulmuş xəsarətin ağırlığından asılı olmayaraq və hətta zərər çəkmiş şəxs heç bir xəsarət almadığı hallarda tətbiq edilir.

Azərbaycanın qanunvericilik və siyasətlərinə baxış

Başqa şəxsə qarşı bütün fiziki zorakılıq əməllərinin kriminallaşdırılmaması

Azərbaycanın milli qanunvericiliyində məişət zorakılığı cinayəti ilə bağlı spesifik cinayət tərkibi mövcud deyil. Lakin fiziki zorakılığı törədən şəxsə qarşı istifadə edilə bilən bir sıra cinayət və inzibati xətalər nəzərdə tutulmuşdur.

Hal-hazırda Azərbaycan qanunvericiliyində mövcud olan bütün zorakılıq əməlləri (istər cinayət, istərsə də inzibati xətalər) ümumi xarakter daşıyır. Çünki bunlar həm bütün cinayət əməllərinin cinayət təqibi üçün istifadə oluna bilər, həm də İstanbul Konvensiyasının əhatə etdiyi məişət zorakılığına və qadınlara qarşı zorakılığın hər hansı digər formalarına xüsusi olaraq aid edilmir. Konvensiyanın tələbi hüquq-mühafizə orqanlarını və digər ədalət mühakiməsi orqanlarını gender əsaslı zorakılıqdan zərər çəkən qadınların xüsusi vəziyyətini, həmçinin mövcud ola biləcək zəifliklərini və asılılıqlarını tanımaq və onlara reaksiya vermək bacarığı ilə təchiz etməklə yanaşı, sözügedən davranışı kriminallaşdırmaqdan ibarətdir.

Bəzi fiziki zorakılıqla bağlı əməllərin Azərbaycanın Cinayət Məcəlləsində deyil, İnzibati Xətalər Məcəlləsində yer alması qəsdən törədilmiş fiziki zorakılıq əməllərinin heç də hamısının hazırkı milli qanunvericilik çərçivəsində kriminallaşdırılmaması deməkdir. Bu da öz növbəsində Azərbaycan qanunvericiliyinin İstanbul Konvensiyasının 35-ci maddəsinə uyğun gəlməyəcəyini təsdiq edir.

Cinayət Məcəlləsində məişət zorakılığı anlayışı olmadığı müddətdə qanunvericilikdə bu cür cinayət tərkibi olmayacaq. Anlayışın "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda yer almasına baxmayaraq, bu qanun Cinayət Məcəlləsinə daxil edilmədən heç bir ayrıca cinayət əməli yaratmır. Nəticə etibarilə, hal-hazırda məişət zorakılığı ilə bağlı cinayət əməlləri yalnız Cinayət Məcəlləsindəki ümumi zorakılıq cinayətləri üzrə təqib oluna bilər.

Çox güman ki, Azərbaycanda məişət zorakılığı ilə bağlı cinayət tərkibini nəzərdə tutan normanın olmaması və fiziki zorakılığın bütün formalarının kriminallaşdırılmamasının birgə təsiri qadınları məişət zorakılığından qorumaq və qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması, cinayət təqibi və aradan qaldırılması məqsədlərinə zərər verir.

Buna görə də Azərbaycan qanunvericiliyində müvafiq olaraq cinayət və inzibati xəta kimi səciyyələndirilən hüquq pozuntularının xarakterini nəzərə almaq yaxşı olardı.

Cinayət Məcəlləsi fiziki zorakılıqla bağlı aşağıdakı cinayətləri nəzərdə tutur:

Maddə 126: Qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma

"Sağlamlığa ağır zərər vurma" aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

Qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma, yəni insan həyatı üçün təhlükəli olan və ya görmə, eşitmə, nitq qabiliyyətinin və ya hər hansı bir orqanın, yaxud bu orqanın funksiyasının itirilməsinə, psixi pozuntuya və ya sağlamlığın başqa cür pozulmasına, əmək qabiliyyətinin üçdə bir hissəsindən az olmamaqla uzun müddətə itirilməsi ilə və ya təqsirkar üçün aşkar surətdə zərər çəkmiş şəxsin peşəkar əmək qabiliyyətinin tam itirilməsi ilə əlaqədar olan və ya hamiləliyin pozulmasına, şəxsin narkomanlıqla və ya toksikomanlıqla xəstələnməsinə səbəb olan, yaxud sifətin silinməz dərəcədə eybəcərləşdirilməsində ifadə olunan zərər vurma...

Maddə 127: Qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurma

"Sağlamlığa az ağır zərər vurma" aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

Zərər çəkmiş şəxsin həyatı üçün təhlükəli olmayan və bu Məcəllənin 126-cı maddəsində nəzərdə tutulan nəticələrə səbəb olmayan, lakin sağlamlığın uzun müddət pozulmasına səbəb olmuş və ya ümumi əmək qabiliyyətinin üçdə bir hissəsindən az olmaqla əhəmiyyətli dərəcədə itirilməsi ilə nəticələnən qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurma...

Maddə 128: Qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma

"Sağlamlığa yüngül zərər vurma" aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

Sağlamlığın qısa müddətə pozulmasına və ya ümumi əmək qabiliyyətinin cüzi itirilməsinə səbəb olmuş qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma...

Maddə 133: Əzab vermə aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

Bu Məcəllənin 126 və 127-ci maddələrində göstərilən nəticələrə səbəb olmayan mütəmadi olaraq döyməklə və ya sair zorakı hərəkətlərlə güclü fiziki ağrı və ya psixi iztirablar vermə...

İnzibati Xətalər Məcəlləsi döymə ilə bağlı inzibati xətanı aşağıdakı şərtlərlə müəyyən edir:

Maddə 157: Döymə:

Döymə və sair zorakı hərəkətlərlə qəsdən fiziki ağrı yetirmə

Geniş mənada, tək bir zorakılıq əməlinin İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə deyil, Cinayət Məcəlləsi ilə tövsif olunması üçün "sağlamlığa zərər" in sübut edilməsi tələb olunur. "Sağlamlığa zərər" müəyyən edilə bilmədikdə, müvafiq fiziki zorakılıq əməli, "işgəncə vermə" cinayəti üçün müvafiq meyarlar müəyyən edilmədiyi təqdirdə, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 157-ci maddəsinə uyğun olaraq cinayət əməli deyil, inzibati xəta kimi məsuliyyət müəyyən edilə bilər.

Belə fərq qadınlara qarşı zorakılıq cinayətlərinin və məişət zorakılığının səmərəli şəkildə qarşısının alınmasının və onlardan qorunmanın məğzini təşkil edən narahatlıqları doğurur. Bu, həmçinin Azərbaycan tərəfindən Məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair Milli Fəaliyyət Planında müəyyən edilmiş məqsədlərə qarşı çıxır.

- i) Birincisi, döymənin cinayət deyil, inzibati xəta olaraq müəyyən olunması bütün fiziki zorakılıq əməllərinin cinayət kimi tanınmaması deməkdir.
- ii) İkincisi, hüquq pozuntusunun elementləri sırasında fiziki ağrının sözügedən zorakılıq əməlindən qaynaqlanması ilə bağlı tələb problem yaradır. Belə ifadə tərzinin praktiki təsiri o deməkdir ki, hətta qəsdən döymə və ya digər zorakılıq əməli sübut edilsə belə, həmin əməlin fiziki ağrıya səbəb olması da müəyyən edilə bilməzsə, heç bir pozuntu mövcud olmayacaqdır. Bu tələb zorakılığın bütün formalarının cinayət kimi tanınması baxımından İstanbul Konvensiyasına birbaşa zidd olmaqla yanaşı, həmçinin zərər çəkmiş şəxsə vurulan xəsarət və ya ağrıdan asılı olmayaraq fiziki zorakılığın bütün formalarının vurduğu zərəri tanıya və ya cəzalandıra bilmir.
- iii) Üçüncüsü, məişət zorakılığı fenomeni ilə mübarizə ilə bağlı bu cür cinayət əməlinin (çox vaxt indiki və ya keçmiş intim tərəf müqabili tərəfindən) tezliyi və intensivliyi getdikcə artan və zaman keçdikcə fiziki zərər verən daha az zorakılıq əməlləri ilə başlaya bildiyini qeyd etmək vacibdir. 157-ci maddəyə daxil olan döymə və ya digər zorakılıq əməllərinin (o cümlədən psixoloji zorakılıq) inzibati xəta kimi təsbit olunması bu cür zorakılıq əməllərinin dövlət tərəfindən cinayət təqibinə daha az layiqli hesab edildiyi, eləcə də belə zorakılıq aktlarından zərər çəkmiş şəxslərin (qeyri-proporsional şəkildə qadınlar) cinayətdən müdafiəyə daha az layiq olduğu mesajını verir. Bundan əlavə, zərər çəkmiş şəxsi ağır zərərdən qorumaq və zorakılıq aktı baş vermədən öncə onun artmasının qarşısını almaq üçün daha geniş imkanların olduğu bir məqamda bu cür bu cür hüquq pozuntusunu həll etmək imkanı əldən verilmiş olur.
- iv) Dördüncüsü, Azərbaycanın "Məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda, şikayətlərə baxılma Qaydası"na əsasən, cinayət əməlləri olmadığı zaman (yəni inzibati xətalərlə bağlı) edilmiş şikayətə zərər çəkmiş şəxsin yaşadığı (olduğu) yerin icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən baxılır. Belə hallarda şikayət yalnız "zərər çəkmiş şəxsin və ya onun onun qanuni nümayəndəsinin razılığı ilə" araşdırılır. Bu cür prosedur inzibati xətadan zərər çəkmiş şəxsin üzərinə əlavə yük və təzyiq qoyur, səmərəli cinayət təqibi şansını azaldır. Bu, xüsusilə də tərəflər arasında barışıqı təşviq edən və ailə birliyini zərər çəkmiş şəxslərin zərərdən qorunmasından üstün tutan mədəniyyətlərdə belədir. Eyni zamanda, belə yanaşma cinayət əməllərinin cinayət təqibinin zərər çəkmiş şəxs tərəfindən təqdim edilmiş məlumatdan və ya şikayətdən tamamilə asılı olmamasını və prosesin zərər çəkmiş şəxs öz ifadəsini və ya şikayətini geri çəkdiyi halda belə davam etməsini bildirən İstanbul Konvensiyasının 55-ci maddəsinin tələblərindən uzaqlaşır.
- v) Nəhayət, Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən, hər hansı zorakılıq əməlinin Cinayət Məcəlləsinə deyil, İnzibati Xətalər Məcəlləsinə daxil edilməsi həmin əmələ görə yalnız bir aylıq müddətin keçməsi ilə bağlı məsuliyyətdən azad etməyə səbəb olur. Bu da bu növ hüquq pozuntularının aradan qaldırılmasında çətinlikləri daha da artırır və qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığından səmərəli şəkildə müdafiə və ya cinayət təqibinə nail olmaq ehtimalını azaldır. Bu cür cinayətlə səmərəli şəkildə mübarizə aparmaq üçün bir çox zərər çəkmiş şəxsin² qurbana çevrilmələri nəticəsində hiss edə biləcəkləri utanc və ya məsuliyyət hissini və belə cinayətlər barədə hüquq-mühafizə orqanlarına məlumat verməyə çəkindiklərini və ya hətta öz ailə üzvlərinə etimad göstərmələrini nəzərə almaq çox vacibdir. Bunun səbəbi qorxu,

2. Bu hesabatda müəlliflər məişət zorakılığına/qadınlara qarşı zorakılığa məruz qalmış insanlara istinad etmək üçün "zərər çəkmiş şəxs" və "qurbana çevrilmə" ifadələrindən istifadə edirlər. Biz bu termini qısa olduğu üçün istifadə edirik. Lakin zorakılığa məruz qalmış hər kəsin özünü "zərər çəkmiş şəxs" kimi qəbul etmədiyini, bəzilərinin başqa terminə (sağ qalan, xilas olan termini kimi) üstünlük verdiklərini və digərlərinin isə zorakılıq aktı yaşadığı üçün özünə ad qoymaq istəmədiyini başa düşürük.

uşaqları qorumaq istəyi, iqtisadi asılılıq, yaşana biləcək alternativ mənzilin olmaması, bu kimi mövzular ətrafında tabu (qadağan) hissi, nikahın və ya ailə birliyinin qorunub saxlanmasının zərər çəkmiş şəxsin təhlükəsizliyindən üstün tutulması inancı və çox diqqətə almadıqda belə hərəkətlərin təkrarlanmayacağına ümid ola bilər. Bu və bir çox digər səbəblərə görə, belə hüquq pozuntularının, xüsusən də son zamanlar zorakılığın artan miqyası kimi qəbul edilən cinayət əməllərinin başlanğıcında baş verən cinayətlər haqqında məlumat verilməsində çox vaxt böyük gecikmələr ola bilər. Ona görə də döymə və ya digər fiziki zorakılıq aktlarının cinayət deyil, inzibati xəta kimi nəzərdə tutulması "Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair 2020–2023-cü illər üçün Milli Fəaliyyət Planı"nda müəyyən edilmiş ümumi məqsədlərə xüsusilə zərər verir.

Xəsarət, fiziki zərər və ya ağrının sübut edilməsi tələbi

Hal-hazırda Azərbaycanın Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş fiziki zorakılıqla bağlı cinayətlər çərçivəsində əlavə çətinliklər mövcuddur. Bunlardan ən diqqət çəkən hal yuxarıda qeyd olunan zorakılıq cinayətləri çərçivəsində xəsarətin, fiziki zərərin və ya ağrının sübut edilməsi tələbidir.

İstanbul Konvensiyasının başqa şəxsə qarşı bütün fiziki zorakılıq əməllərinin kriminallaşdırılması tələbi pis münasibəti xarakterizə edən fiziki zorakılığın çoxsaylı və müxtəlif formalarını əhatə edəcək qədər geniş məzmunu nəzərdə tutur. Zorakılıq yalnız xəsarətə, fiziki zərəmə və ya ağrıya istinad etməklə müəyyən edilə bilməz və İstanbul Konvensiyası qəsdən edilən hər bir zorakılıq əməlinin kriminallaşdırılmalı olduğunu bildirir. Bu cür tələb zorakılıq əməlinin nəticələrindən asılı deyil. Ona görə də yuxarıda qeyd olunan cinayət tərkiblərinin hər birində zorakılıq əməlinə daha çoxunu müəyyən etmək tələbi problemli olur. Bu tənziyyət zorakılıq aktının özündən daha çox bu zorakılıq aktının nəticəsini vurğulayır.

Zərər çəkmiş şəxsə dəymiş xəsarət və ya fiziki zərər məhkum olunduqdan sonra cinayətin və/və ya cəzanın təsnifatı üçün münasib amil olsa da, belə xəsarətin və ya fiziki zərərin olmaması heç bir cinayətin törədilməməsinin göstəricisi kimi qəbul edilə bilməz və onun cinayət tərkibinə imperativ element kimi daxil edilməsi İstanbul Konvensiyasının 35-ci maddəsinin tələblərindən bir daha uzaqlaşmaq deməkdir.

Məsələn, ölümcül olmayan boğulma kimi zorakı hərəkət bir çox sui-istifadə xarakterli intim münasibətlərin ümumi xüsusiyyəti kimi qəbul edilir, amma çox vaxt gözlə görünən heç bir xəsarət və ya açıq-aşkar fiziki zərər buraxmadığı üçün Azərbaycanın cinayət qanunvericiliyinə uyğun olaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmaq ehtimalı azdır. Bu, fiziki zərər və ya ağrıya istinad edilməklə qiymətləndirildikdə, Azərbaycanda cinayət qanunvericiliyinə əsasən mühakimə olunmaq üçün kifayət qədər zərər verməyən potensial məişət zorakılığı əməllərinin sadəcə bir nümunəsidir. Mövcud tənziyyət zorakılıq törədən bir çox şəxsin öz qurbanlarını sarsıdan və ya psixoloji terrora məruz qoyan, amma davamədən və ya uzunmüddətli fiziki zərəmə, bədəndə izlərə və hətta bəzi hallarda ağrıya səbəb olmayan zorakılıq üsullarına əl atdıqlarını qəbul etmir. Artıq bildirildiyi kimi, məişət zorakılığının əksər qurbanları sevgi, utanc, qorxu, ailənin qorunması və ya məcburi nəzarət üzündən zorakılıq törədən şəxsin davranışını minimuma endirə, inkar edə və ya əsaslandırma bilər.

Bundan əlavə, belə tələbin daxil edilməsi İstanbul Konvensiyasının 55-ci maddəsinin tələb etdiyi və qadınlara qarşı zorakılıqla səmərəli mübarizə üçün dəyərli vasitə olan zərər çəkmiş şəxsin iştirakı olmadan cinayət təqibi imkanlarını daha da azaldır. Beləliklə, bu əlavə sübutetmə elementi nəinki İstanbul Konvensiyasının tələblərinə uyğun deyil, həm də bu cür cinayətlərin səmərəli cinayət təqibi üçün əlavə maneə yarada bilər.

Qurbanların müdafiəsi baxımından məişət zorakılığının tezliyi, ciddiliyi və zərərvermə səviyyəsinin zaman keçdikcə artmağa meyilli olması, eləcə də zərər çəkmiş şəxs üçün riskin artması kifayət qədər təsdiqlənmiş bir faktdır. Nəticə etibarilə, bu cür zorakılıq əməllərindən zərər çəkmiş bütün şəxslərin müvafiq cinayət qanunu ilə müdafiəsi üçün dövlət məsuliyyətinin müəyyən edilməməsi İstanbul Konvensiyasının tələb etdiyi məişət zorakılığına adekvat cinayət-hüquqi cavab tədbirlərini təmin edə bilmir, eləcə də zərər çəkmiş şəxs üçün risklər daha da artmadan əvvəl cinayətkar davranışın qarşısını almaq üçün vacib fürsəti əldən verir. Bu boşluğun aradan qaldırılması yalnız ayrı-ayrı zərər çəkmiş şəxslərə münasibətdə təkrarlanan və daha ciddi zorakılığın qarşısını almaq üçün deyil, həm də məişət zorakılığına qarşı "aşağı səviyyəli" dözümlülük mədəniyyətini dəyişdirmək və ya normalaşdırmaq imkanına malikdir.

Təvsiyələr

Təvsiyə 1

Bütün fiziki zorakılıq əməllərini kriminallaşdırmaq və psixoloji zorakılıqdan fiziki, iqtisadi və cinsi zorakılığa qədər bütün elementləri əhatə edəcək xüsusi məişət zorakılığı cinayət tərkibinin müəyyən edilməsini nəzərdən keçirmək.

Məişət zorakılığının kriminallaşdırılmasına beynəlxalq standartlara uyğun olan və həmçinin İstanbul Konvensiyasında nəzərdə tutulmuş fiziki zorakılığın müxtəlif/mürəkkəb növlərinin təkrarlanan təbiətini, zorakılığın psixoloji və cinsi formalarını əhatə edən yeni və xüsusi hazırlanmış cinayət tərkibinin müəyyən edilməsi ilə nail olmaq mümkündür. Bu, çox güman ki, qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığının effektiv cinayət təqibi ilə bağlı qanunvericiliyin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına nail olmaq üçün ən təsirli və səmərəli vasitə ola bilər.

Tövsiyə 2

Fiziki, psixoloji və cinsi zorakılıqla bağlı bütün cinayətləri İnzibati Xətalər Məcəlləsinə deyil, Cinayət Məcəlləsinə daxil etmək.

Döymə ilə bağlı inzibati xəta məişət zorakılığı hallarının cinayət təqibi üçün qeyri-münasib və sözügedən əməllərin xarakterini əks etdirmək üçün kifayət qədər təchiz olunmamış vasitə kimi tanınmalıdır. Bu xətanın İnzibati Xətalər Məcəlləsinə daxil edilməsi nəinki Azərbaycanın dövlət orqanlarının məişət zorakılığı ilə mübarizə məqsədlərinə praktiki baxımdan zərər verir, həm də məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə digər zorakılıqlardan zərər görünən şəxslərə nisbətən daha az müdafiə təklif olunduğu mesajını verə bilər. Ən azı bu cinayət əməli və fiziki zorakılıqla bağlı bütün cinayət aktları Cinayət Məcəlləsinə daxil edilməlidir. Lakin tövsiyə 1-də qeyd edildiyi kimi, bu cinayət əməlini ailə zorakılığı ilə bağlı müstəqil cinayət tərkibi ilə əvəz etmək və ya tamamlamaq daha məqsədəuyğun ola bilər.

Tövsiyə 3

Məişət zorakılığının tərkib elementi kimi xəsarət, fiziki zərər və ya ağrının sübut edilməsi tələbini aradan qaldırmaq.

Azərbaycanın dövlət orqanlarının hesabatın 1-ci və 2-ci tövsiyələrini yerinə yetirmək üçün hansı yolu seçməindən asılı olaraq, məişət zorakılığının birləşdirilmiş vahid cinayət əməli çərçivəsində xəsarət, fiziki zərər və ya ağrının sübuta yetirilməsinə dair hər hansı tələbin bütün istinadlarını aradan qaldırmaq məqsədəuyğun ola bilər. Lakin heç bir xüsusi cinayət tərkibi yaradılmazsa, ən azı fiziki zorakılıqla bağlı bir cinayət tərkibinin qəsdən edilən zorakılıq aktını spesifik xəsarət, fiziki zərər və ya ağrının sübuta yetirilməsi ilə bağlı əlavə tələbin olmadığı cinayət əməli kimi əks etdirməsi vacibdir.

Tövsiyə 4

Dövlətin cinayət təqibi öhdəliklərinin hətta zərər çəkmiş şəxsin şikayəti və ya razılığı olmadan da düzgün əks etdirilməsini və fəal şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə yerli qanunvericiliyi və təcrübəni nəzərdən keçirmək.

Bütün fiziki zorakılıq əməllərinin cinayət təqibi məsuliyyətinin dövlətin üzərinə düşdüyünü və heç vaxt zərər çəkmiş şəxsin şikayətindən və ya razılığından tamamilə asılı olmadığını əks etdirmək üçün Azərbaycanın milli qanunvericiliyinə düzəliş edilməlidir. Zərər çəkmiş şəxs öz şikayətini və ya ifadəsini geri götürsə belə, milli qanunvericilik bütün fiziki zorakılıq əməllərinin cinayət təqibinin davam etdirilməsinə imkan verməlidir.

Psixoloji zorakılıq

İstanbul Konvensiyası və digər beynəlxalq standartlar

İstanbul Konvensiyasının 33-cü maddəsinin tələbi:

Tərəflər məcbur etmə və ya hədə-qorxu vasitəsilə hər hansı bir şəxsin psixoloji vəziyyətinə ciddi xələl yetirən qəsdən törədilmiş əməllərə görə cinayət məsuliyyətinin nəzərdə tutulmasını təmin etmək üçün zəruri qanunvericilik tədbirləri və ya digər tədbirlər görürlər.

“Davamlı təqib (stalking)” başlıqlı 34-cü maddənin tələbi:

Tərəflər başqa şəxsə yönəldilmiş, lakin onun özünə və ya təhlükəsizliyinə ciddi narahatlıq yaradan, məqsədli şəkildə və davamlı olaraq nümayiş etdirilən davranışa görə cinayət məsuliyyətinin nəzərdə tutulmasını təmin etmək üçün zəruri qanunvericilik tədbirləri və digər tədbirlər görürlər.

İstanbul Konvensiyasının 78(3)-cü maddəsinə uyğun olaraq, imzalayan tərəflər psixoloji zorakılığa cavab olaraq cinayət tərkibi əvəzinə qeyri-cinayət sanksiyaları nəzərdə tutmaq hüququnu özündə saxlaya bilər, lakin belə qeyd-şərtlər müvəqqəti çevikliyi təmin etmək üçündür və İstanbul Konvensiyasının əsl məqsədinə xələl gətirməməlidir. Psixoloji zorakılığın kriminallaşdırılması İstanbul Konvensiyasında nəzərdə tutulmuş müdafiə və təminatların mühüm aspekti olaraq qalır. Bu, xüsusən də məişət zorakılığı kontekstində belədir. Çünki yuxarıda qeyd edildiyi kimi, psixoloji zorakılığın təkrarlanan xarakteri (çox vaxt güc və nəzarət modelinin bir hissəsi kimi və/yaxud məişət zorakılığının digər formaları ilə birlikdə) cinayətin kritik aspektini təşkil edir və adətən onun bütün çoxsaylı formalarını ən yaxşı şəkildə özündə göstərən məişət zorakılığı cinayəti ilə əks olunur. Belə bir cinayət tərkibi olmasa, məişət zorakılığı zəminində psixoloji zorakılığın kriminallaşdırılması (İstanbul Konvensiyasının tələb etdiyi kimi) itirilə bilər.

İstanbul Konvensiyasının psixoloji zorakılıqla bağlı tələbləri aşağıdakı sənədlərdə qeyd olunduğu kimi yaxşı qurulmuş beynəlxalq standartları yenidən əks etdirir:

CEDAW-nın 35 sayılı Ümumi tövsiyəsi:

Qadınlara qarşı bütün sahələrdə onların... psixoloji toxunulmazlığının pozulmasına səbəb olan gender əsaslı zorakılığın bütün formalarının kriminallaşdırılmasını təmin etmək (29(a) bəndi);

BMT-nin Qadınlara qarşı zorakılıq haqqında qanunvericilik üçün stolüstü kitabı (2012)

Qanunvericilik məişət zorakılığının, o cümlədən... psixoloji... zorakılığın hərtərəfli tərifini daxil etməlidir (3.4.2.1-ci bənd):

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qadınlara qarşı zorakılıq, onun səbəbləri və nəticələri üzrə Xüsusi Məruzəçisi (SRAW) (1996) tərəfindən məişət zorakılığı ilə bağlı model qanunvericilik üçün çərçivə:

Ailə üzvlərindən birinin ailədə sadə zorakılıqdan tutmuş ağırlaşdırıcı fiziki təzyiqə qədər qadınlara qarşı gender əsaslı bütün fiziki, psixoloji və cinsi zorakılıq hərəkətləri, adam oğurlama, təhdidlər, hədə-qorxular, məcburiyyət, davamlı təqib (stalking), alçaldıcı şifahi təhqirlər, zorla və ya qanunsuz müdaxilə, qəsdən yandırma, əmlakın məhv edilməsi, cinsi zorakılıq, nikahda zorlama, cehiz və ya "başlıq puluna" görə zorakılıq, qadın sünnəti, fahişəlik yolu ilə istismarla bağlı zorakılıq, ev işçilərinə qarşı zorakılıq və bu cür hərəkətlərə cəhdlər "məişət zorakılığı" adlandırılır.

Azərbaycanın qanunvericilik və siyasətlərinə baxış

Cinayət [Məcəlləsinin](#) 134-cü maddəsində "Öldürməklə və ya sağlamlığa ağır zərər vurmaqla hədələmə hədənin icra ediləcəyi üçün real əsaslar olduqda" cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur.

Bu norma İstanbul Konvensiyasının 33-cü və ya 34-cü maddələrində göstərilən davranışı kriminallaşdırmır və Cinayət Məcəlləsində bu maddələrdə nəzərdə tutulan psixoloji zərər növlərini cinayət hesab edən başqa heç bir cinayət tərkibi yoxdur.

İstanbul Konvensiyasının 33-cü maddəsi "məcbur etmə və ya hədə-qorxu vasitəsilə hər hansı bir şəxsin psixoloji vəziyyətinə ciddi xələl yetirən qəsdən törədilmiş əməllər" in kriminallaşdırılmasını və 34-cü maddə "başqa şəxsə yönəldilmiş, lakin onun özünə və ya təhlükəsizliyinə ciddi narahatlıq yaradan, məqsədli şəkildə və davamlı olaraq nümayiş etdirilən davranış" ın kriminallaşdırılmasını tələb edir. Ona görə də Cinayət Məcəlləsinin 134-cü maddəsində təsbit edilən "öldürməklə və ya sağlamlığa ağır zərər vurmaqla hədələmə" həddi İstanbul Konvensiyasında nəzərdə tutulan müvafiq müdafiəni təmin etmək üçün çox məhdudlaşdırıcı xarakterə malikdir.

Bundan əlavə, Cinayət Məcəlləsinin 134-cü maddəsi yalnız "hədənin icra ediləcəyi üçün real əsasların olması" cinayət baxımından sübut olunduğu və həmin cinayət əməlinin cinayət təqibinə əlavə maneə törətdiyi təqdirdə bu davranışı kriminallaşdırır.

Nəhayət, bu cinayət tərkibi təkrarlanan təhdidlərin və ya məcburiyyətin və/və ya daha çox psixoloji zorakılıq cinayətlərinə daxil olan vəziyyətlərin növlərinin münasibliyini əks etdirmir. Belə hallarda müəyyən hərəkətlərin təkrarlanması sözügedən cinayətkar davranışın qiymətləndirilməsində həlledici faktor hesab edilir. Bu, xüsusilə də təcrid olunmuş şəkildə qiymətləndirildikdə problemsiz hesab edilə bilər, lakin davranışın bir hissəsi olaraq baxıldıqda cinayət əməllərinə bərabər olan hərəkətlərdir.

İstanbul Konvensiyasının 33-cü və 34-cü maddələrində nəzərdə tutulan müdafiəni təmin etmək məqsədilə hər bir maddədə göstərilən müvafiq davranışı kriminallaşdırmaq üçün Cinayət Məcəlləsinə düzəliş tələb edilir.

Müstəqil şəkildə həyata keçirilən davamlı təqib (stalking) cinayəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki belə bir cinayəti təşkil edən davranış növünün elementlərinə ayrı-ayrılıqda baxılırsa, cinayət əməli hesab edilə bilməz. Məsələn, küçədə kiminsə arxasınca getmək, dəvət olunmadan onun evinə dəfələrlə baş çəkmək, ya zərər çəkmiş şəxsə, ya da onun dostlarına və ailəsinə təkrarlanan telefon zəngləri etmək və mesajlar göndərmək. Bu cür davranış zamanla həddindən artıq qorxuya və psixoloji zərərə səbəb ola bilər, adətən cinayət həddinə çatan ayrı-ayrı hərəkətlərdən daha çox sözügedən davranışın nümunəsidir. Bu, (zorakı) münasibət bitdikdən sonra illər ərzində davam edə biləcək və zərər çəkmiş şəxs və onun uşaqları üçün artan risk səviyyəsinə çata biləcək ayrılıqdan sonrakı davamlı təqibə (stalking) cavab vermək məqsədilə hüquq-mühafizə orqanları üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tövsiyələr

Tövsiyə 5

İstanbul Konvensiyasının 33-cü maddəsində (Psixoloji zorakılıq – məişət zorakılığı ilə bağlı spesifik cinayət tərkibinin daxil edilməsi ən münasib qayda ola bilər) və 34-cü maddəsində (Davamlı təqib – stalking) göstərilmiş formada psixoloji zorakılığın kriminallaşdırılması tələbinə cavab verən spesifik və ayrı-ayrı cinayət tərkiblərini daxil etmək məqsədilə Cinayət Məcəlləsinə dəyişiklik etmək.

İstanbul Konvensiyası və digər beynəlxalq standartlar

İstanbul Konvensiyasının 36-cı maddəsi razılıq olmadan baş tutmuş bütün cinsi əməllərin kriminallaşdırılmasını tərəflərdən tələb edir. Maddənin mətni aşağıdakı kimidir:

Tərəflər aşağıdakı qəsdən edilən hərəkətlərə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmasını təmin etmək üçün zəruri qanunvericilik və ya digər tədbirləri görürlər:

- qarşı tərəfin razılığı olmadan onunla vaginal, anal və ya oral (qeyri təbii yolla) yolla cinsi əlaqəyə girmə və bədənin hər hansı hissəsi və ya hər hansı bir əşya ilə digər bir şəxsin bədən üzvünə seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri etmək;
- qarşı tərəfin razılığı olmadan ona qarşı seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri etmək;
- digər bir şəxsi üçüncü tərəfə qarşı həmin şəxsin razılığı olmadan seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri etməyə sövq etmək;

Razılıq şəxsin sərbəst iradəsi ilə şəraitdən asılı olaraq könüllü olaraq verilməlidir.

Razılığa əsaslanan qanunvericilik zorakılığı törədən şəxsin güc tətbiq etməsinə və ya hədələməsinə və ya zərər çəkmiş şəxsin acizliyinə deyil, zərər çəkmiş şəxsin həqiqi, azad və iradəli razılığına əsaslanan cinsi zorakılığın formalarını tanıyır. Yəni zərər çəkmiş şəxsin sözügedən əməldə razılığa əsaslanan iştirakının olmaması müvafiq cinayətin tərkib elementini təşkil edir. Bu o deməkdir ki, razılığa əsaslanan qanunvericiliyə uyğun olaraq, hətta zorakılıq tətbiq edilmədən və ya hədələmədən və ya zərər çəkmiş şəxsin "çarəsiz" olmadığı hallarda belə sözügedən akt razılıq əsasında baş vermirsə, cinsi zorakılıq cinayəti hələ də törədilə bilər.

Bu tələb aşağıda qeyd olunan da daxil olmaqla tanınmış beynəlxalq standartları əks etdirir:

CEDAW-nın 35 sayılı Ümumi tövsiyəsinin 29(e) bəndi:

"Cinsi zorakılığın, o cümlədən zorlamanın şəxsi təhlükəsizlik hüququna və fiziki, cinsi və psixoloji toxunulmazlığa qarşı cinayət kimi səciyyələndirilməsini və cinsi cinayətlərin, o cümlədən nikah və tanışlıq və ya tanışlıq görüşü zamanı zorlamanın tərifinin sərbəst şəkildə verilmiş razılığa əsaslanmasını və məcburi halları nəzərə alınmasını təmin etmək. Mövcud olan istənilən vaxt məhdudiyətləri zərər çəkmiş/sağ qalmış şəxslərin maraqlarını üstün tutmalı və onların məruz qaldıqları zorakılıq haqqında səlahiyyətli xidmətlərə və ya orqanlara məlumat vermək imkanlarına mane olan halları nəzərə almalıdır."

Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsinin Qadınların zorakılıqdan qorunması haqqında (2002)5 sayılı Tövsiyəsinin 35-ci bəndi:

Milli qanunvericilik hətta müqavimət əlamətləri olmasa belə, razılığı olmayan şəxslərə qarşı edilən hər hansı cinsi aktı və həmçinin razılığı olmayan şəxslə hər hansı bir şəkildə və ya hər hansı bir vasitə ilə cinsi əlaqəyə girməni cəzalandırmalıdır.

Eyni zamanda, bu yaxınlarda SRAW-nın İnsan Hüquqları Şurası üçün Hesabatında verdiyi tövsiyəsinin 85-ci bəndinə görə:

- Dövlətlər razılığın olmamasını zorlama anlayışına vacib element qismində daxil etməlidirlər. Zorakılıq və ya zor tətbiq etmək hədəsi razılıq verilməməsinə aydın sübutdur, amma zor tətbiq etmə zorlamanın tərkib elementini təşkil etmir. Dövlətlər razılığın şəxsin azad iradəsi ilə şəraitdən asılı olaraq sərbəst olaraq verilməli olduğunu müəyyən etməlidirlər. Razılıq olmadan cinsi əlaqələr bütün anlayış-normalarda zorlama kimi kriminallaşdırılmalıdır;
- Zorlama ilə bağlı cinayət-hüquqi müddəalar razılığın olmamasının müəyyən edilməsinin tələb olunmadığı və ya razılığın mümkün olmadığı halları dəqiqləşdirməlidir. Məsələn, zərər çəkmiş şəxs cəzaçəkmə müəssisəsi və ya həbs yerlərində olduqda və ya alkoqol və narkotik maddələrdən istifadə nəticəsində daimi və ya müvəqqəti fəaliyyət qabiliyyətini itirdikdə;
- Zorlamayı kriminallaşdıran qanunvericilik yaşı 16-dan aşağı olan uşaqların razılığının əhəmiyyətsiz³ olduğunu və razılıq yaşına çatmayan şəxslə hər hansı cinsi əlaqənin zorlama (qanunda təsbit olunmuş zorlama) olduğunu müəyyən etməlidir və burada razılığın olmamasının müəyyən edilməsi tələb olunmur. İstisnalara yaşı 18-dən az olan uşaqla 14 yaşdan yuxarı və 16 yaşdan kiçik uşaq arasında razılıqlı cinsi əlaqə daxil ola bilər;
- Mövcud olan *Estupro* müddəaları ləğv edilməlidir.

3. SRAW öz tövsiyəsinə verdiyi şərhdə "Dövlətlər razılıq yaşını yerli kontekstdən asılı olaraq 15 və ya 16 yaş müəyyən etməlidir, lakin bu, 15 yaşdan aşağı olmamalıdır" deyə qeyd edir.

İstanbul Konvensiyasının 43-cü maddəsində qeyd olunur ki, Konvensiyaya əsasən müəyyən edilmiş əməllərə görə məsuliyyət zərər çəkmiş şəxsə zorakılığı törədən şəxs arasındakı münasibətlərin xarakterindən asılı olmayaraq tətbiq edilir. Bu müddə Konvensiyanın 43-cü maddəsinin izahat qeydlərinin bildirdiyi kimi cinsi zorakılıq cinayətləri ilə bağlı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

Konvensiyaya uyğun olaraq müəyyən edilmiş cinayətlərin əksəriyyəti adətən ailə üzvləri, intim tərəf müqabilləri və ya zərər çəkmiş şəxsin sosial mühitində bilavasitə ona yaxın olan digər şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərdir. Avropa Şurasına üzv dövlətlərin keçmiş təcrübəsindən əldə olunan bir çox nümunələr göstərir ki, zorakılıq qurbanı və zorakılığı törədən şəxsin bir-biri ilə evli və ya faktiki münasibətdə olması səbəbi ilə istər qanunda, istərsə də praktikada belə halların cinayət təqibindən çıxarılması halları baş vermişdir. Buna ən bariz nümunə nikahda olan qadının əri tərəfindən zorlanması faktı ilə bağlıdır, lakin zorakılığa məruz qalmış şəxsin zorakılıq törədən şəxsə nikah münasibətlərində olması əsas götürülərək bu cinayət əməli uzun müddət zorlama kimi tanınmamışdır. Bu səbəbdən, sənəd layihəsini tərtib edənlər zərər çəkmiş şəxsə zorakılığı törədən şəxs arasındakı münasibətlərin növünün bu Konvensiyada müəyyən edilmiş hər hansı cinayət əməlinə qarşı hüquqi tədbirlər görülməsinə mane olmaması prinsipini müəyyənləşdirməyi zəruri hesab ediblər.

Bundan əlavə, 36-cı maddə tərəflərdən aşağıdakıları tələb edir:

1-ci bəndin müddələrinin milli qanunvericilikdə tanındığı kimi həmçinin keçmiş və ya hazırkı ər-arvada və ya tərəf müqabillərinə qarşı tətbiq edilməsini təmin etmək üçün zəruri qanunvericilik və ya digər tədbirləri görürlər.

Bu tələblər yaxşı qurulmuş beynəlxalq standartları bir daha əks etdirir və məsələn, İnsan Hüquqları Şurası üçün 19 aprel 2021-ci il tarixli Hesabatında SRAW tərəfindən geniş şərh edilmişdir:

Zorlamanın tərkib elementləri sırasına ər-arvad və ya intim tərəf müqabilləri arasındakı zorlama da daxil edilməlidir. Beynəlxalq insan hüquqları standartlarına zidd olaraq nikahdakı zorlamanın kriminallaşdırılmasını istisna edən bütün dövlətlər bu müddəaları təcili olaraq ləğv etməlidir.

Nəhayət, fiziki zorakılıqda olduğu kimi, İstanbul Konvensiyasının 55-ci maddəsi bu cinayətlərdən hər hansı birinin cinayət təqibinin zərər çəkmiş şəxsin şikayətindən tamamilə asılı olmamasını tələb edir.

Azərbaycanın qanunvericilik və siyasətlərinə baxış

Azərbaycanın Cinayət Məcəlləsi aşağıdakı cinayətləri kriminallaşdırır: zorlama (Maddə 149); seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri (Maddə 150); seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmə (Maddə 151); on altı yaşına çatmayan şəxsə cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli digər hərəkətlər etmə (Maddə 152) və əxlaqsız hərəkətlər (Maddə 153). Lakin bu müddələrin heç biri razılığa əsaslanan cinayət əməlləri deyil və İstanbul Konvensiyasının 36-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş qəsdən törədilən əməllərin heç də hamısı qanunla cinayət hesab edilmir. Bu səbəbdən, İstanbul Konvensiyasının tələbləri və Azərbaycandakı hazırkı hüquqi tənzimləmə arasında böyük fərq mövcuddur.

Razılığa əsaslanan qanunvericilik

Azərbaycan qanunvericiliyində zorlama Cinayət Məcəlləsinin 149-cu maddəsinə əsasən, “zərər çəkmiş şəxsə və ya başqa şəxslərə qarşı zor tətbiq etməklə və ya belə zor tətbiq etmə hədəsi ilə və ya zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətindən istifadə etməklə onunla cinsi əlaqədə olma” kimi müəyyən edilir. Qanunvericilikdə razılıqdan bəhs edilmir və faktiki olaraq indiki redaksiyada razılıq olmadan baş verən cinsi əlaqə bu cür razılıq olmadan törədilən əməlin belə zorakılıqla, zorakılıq hədəsi ilə və ya zərər çəkmiş şəxsin “köməksiz vəziyyəti” ilə müşayiət olunması sübut edilməyənə qədər cinayət hesab edilmir.

Cinayət Məcəlləsinin 150-ci maddəsi ilə seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri “zərər çəkmiş şəxsə və ya başqa şəxslərə zor tətbiq etməklə və ya belə zor tətbiq etmə hədəsi ilə və ya zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətindən istifadə etməklə uşaqlıq və ya seksual xarakterli digər zorakılıq hərəkətləri etmə” kimi müəyyən edilir. Buna görə də zorakılıq, zorakılıq hədəsi və ya köməksiz vəziyyət üçün eyni tələb cinayət tərkibinin elementi kimi daxil edilir, lakin razılığın olmaması daxil edilmir.

Cinayət Məcəlləsinin 151-ci maddəsi ilə seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmə “əmlakının məhv edilməsi, zədələnməsi və ya götürülməsi hədəsi ilə və yaxud zərər çəkmiş şəxsin maddi və ya sair asılılığından istifadə etməklə onu cinsi əlaqəyə girməyə, uşaqlıqlığa və ya seksual xarakterli digər hərəkətlərə məcbur etmə” kimi göstərilir. Bu cinayətdə zorakılıq, zorakılıq hədəsi və ya köməksiz vəziyyət tələbi əmlakı məhv etmək, zədələmək və ya ələ keçirmək hədəsi və ya zərər çəkmiş şəxsin maddi və ya digər asılılığından istifadə etməklə əvəz olunur. Deməli, razılığın cinayət tərkibinin elementini təşkil etmədiyini bir daha vurğulamaq lazımdır.

İstanbul Konvensiyasında təsbit edilən beynəlxalq standartlara uyğunlaşmaq üçün qanunvericilikdə islahatların aparılması lazımdır. Bu cür islahat zorakılıq və ya güc tətbiqi və ya hədəsini istənilən cinsi zorakılıq cinayətinin tərkib elementi kimi aradan qaldıracaq. Eyni qayda huşunu itirmiş, yaxud içki və ya narkotik vasitələrin təsiri nəticəsində və ya hər hansı digər

səbəbdən və ya Cinayət Məcəlləsinin 151-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hədə-qorxuların müxtəlif növlərinə görə "köməksiz vəziyyətə düşmüş" zərər çəkmiş şəxsə də aiddir. Bütün bu məsələlər hər hansı cinsi təcavüzün ağırlaşdırıcı əlamətləri kimi qəbul edilə bilər, amma cinayətin tərkibinin elementlərini təşkil etmir.

Çox güman ki, hər hansı bir cinsi zorakılıq cinayətində təqsirləndirilən şəxsin əleyhinə sübutları nəzərdən keçirərkən, zorakılıq, zorakılıq hədəsi və ya "köməksiz vəziyyət" müəyyən edilə bilər hallarda, belə dəlillər hərəkətin razılıq əsasında olub-olmaması ilə bağlı sualın müəyyən edilməsi üçün çox məntiqli olacaqdır. Lakin bu, cinayət əməlinin mühüm xüsusiyyətini təşkil etmir.

Sadə dillə desək, razılığa əsaslanan qanunvericiliyə görə, hər iki tərəfin razılığı olmadan baş verən hər hansı cinsi akt zorakılıq və ya hədə kimi əlavə xüsusiyyətlərin olub-olmamasından asılı olmayaraq cinayət hesab edilir. Cinayətin ən əhəmiyyətli xüsusiyyəti razılığın olmamasıdır. Zorakılıq təhdidlərinin və ya "köməksizlik" faktının olmadığı bir çox vəziyyətlərdə razılıq olmaya bilər və bu da müvafiq qanunvericilikdə öz əksini tapmalıdır.

Razılıqsız bütün cinsi əməllərin kriminallaşdırılması

İstanbul Konvensiyasında təsbit edilmiş bütün cinsi zorakılıq aktlarının aydın şəkildə müəyyən edilməsi və daxili qanunvericiliyə uyğun olaraq kriminallaşdırılması vacibdir. Hal-hazırda Azərbaycanın milli qanunvericiliyində hər hansı bədən hissəsi və ya əşya ilə cinsi xarakterli vaginal, anal, oral şəkildə əlaqəyə girmənin razılığa əsaslanmayan bütün hərəkətləri açıq şəkildə cəzalandırılmaz. Eyni zamanda, razılıq olmadan seksual xarakterli hərəkətləri və digər şəxsi üçüncü tərəfə qarşı həmin şəxsin razılığı olmadan seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri etməyə sövq etmə də açıq şəkildə cinayət hesab olunmur.

Hazırkı Cinayət Məcəlləsinin 149-cu maddəsinə əsasən, kişi tərəfindən qadınla yalnız vaginal yolla cinsi əlaqədə olma halında zorlama hesab edildiyi görünür. Qanunda cinsi əlaqə termininin heç bir tərfi verilməsə də, yerli hüquqşünaslar praktikada bu terminin keçmiş Sovet İttifaqının Cinayət Məcəllələrindən alınmış zorlama cinayətinə əsaslanaraq, kişi tərəfindən yalnız vaginal yolla qadınla cinsi əlaqədə olmaya istinad etmək üçün istifadə olunduğunu bildirirlər. Bu tərifin Hüquq fakültəsi tələbələrinə də öyrədildiyi deyilir.

Beləliklə, Azərbaycan qanunvericiliyinə uyğun olaraq zorlama cinayəti İstanbul Konvensiyasının 36(a)-cı maddəsinin tələb etdiyi müxtəlif cinsi əlaqəyə girmə hərəkətlərini əhatə etmir: başqasının razılığı olmadan onunla vaginal, anal və ya oral (qeyri-təbii yolla) yolla cinsi əlaqəyə girmə və bədən hər hansı hissəsi və ya hər hansı bir əşya ilə digər bir şəxsin bədən üzvünə seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri etmə.

Bundan əlavə, 149-cu maddənin hazırkı məzmunu başqası ilə hər hansı bədən hissəsi və ya əşya ilə vaginal, anal və ya oral şəkildə razılığa əsaslanmayan cinsi əlaqəyə girməni istisna edir. İstanbul Konvensiyasına uyğunlaşmaq üçün bu əməlləri əks etdirən əlavə cinayət tərkibləri Cinayət Məcəlləsinə daxil edilməlidir.

Yerli hüquqşünaslar, həmçinin bildırıblər ki, 149-cu maddə ilə mühakimə oluna bilməyən cinsi əlaqədə olmanın müxtəlif formaları 150-ci maddəyə uyğun olaraq tövsif edilə bilər. Lakin 150-ci maddə seksual xarakterli digər hərəkətlərin dəqiq tərifini vermədən sadəcə "uşaqbazlıq və ya seksual xarakterli digər zorakılıq hərəkətləri"nə istinad edir. Təcrübədə bu maddəyə uyğun olaraq cinayət təqiblərinin nə dərəcədə yaygın olduğu da aydın deyil. Kriminallaşdırılan konkret əməllərə aydınlıq gətirmək və bütövlükdə cinayət qanununun İstanbul Konvensiyasının 36-cı maddəsində göstərilən davranışı əhatə edən aydın cinayət tərkiblərinin müəyyənləşdirilməsini təmin etmək məqsədilə qanunvericilik islahatlarına ehtiyac vardır.

Nəhayət, 149-cu və 150-ci maddələrdə nəzərdə tutulan cəzaların fərqli olduğu diqqətəlayiq haldır. Hər biri üçün müəyyən edilən müvafiq cəzalar Azərbaycan qanunvericiliyinə görə, kişi tərəfindən qadınla vaginal yolla cinsi əlaqədə olmanın (burada hüquq pozuntusunun digər elementləri də göstərilir) digər cinsi əlaqəyə girmə formalarından daha ağır cinayət kimi qiymətləndirildiyini göstərir. Hesab olunur ki, bu təsnifat üsulu vaginal cinsi əlaqədə olma zamanı yaranan və digər formalarda cinsi əlaqəyə girmə cinayətlərində mövcud olmayan hamilə qalma riskini əks etdirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Lakin belə fərq forması cinsi zorakılıqdan zərər çəkmiş şəxslərin digər cinsi əlaqəyə girmə formaları vasitəsilə məruz qaldıqları zorakılıq və zorlama əməllərinin əhəmiyyətini "azaltmaq" potensialına sahib olduğu üçün diqqətə nəzərdən keçirilməlidir.

Tövsiyələr

Tövsiyə 6

Yalnız razılığın olmamasına əsaslanan bütün razılıqsız seksual xarakterli əməlləri kriminallaşdırmaq.

İstanbul Konvensiyasının 36-cı maddəsinin müddələrinə uyğun olaraq, Azərbaycan qanunvericiliyinin aşağıdakı qəsdən edilən davranışın cəzalandırılmasını təmin edəcək şəkildə yenidən formalaşdırılması çox vacibdir:

- qarşı tərəfin razılığı olmadan onunla vaginal, anal və ya oral (qeyri təbii yolla) yolla cinsi əlaqəyə girmə və bədənin hər hansı hissəsi və ya hər hansı bir əşya ilə digər bir şəxsin bədən üzvünə seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri etmək;
- qarşı tərəfin razılığı olmadan ona qarşı seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri etmək;
- digər bir şəxsi üçüncü tərəfə qarşı həmin şəxsin razılığı olmadan seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri etməyə sövq etmək.

Bundan əlavə, yeni qanunvericilikdə razılığın tərfi elə qurulmalıdır ki, bu tərfi ətraf şərait kontekstində qiymətləndirilən şəxsin sərbəst iradəsinə istinad edərək könüllü formada verilən razılığı təmin etsin. Psixoloji, iqtisadi və ya hər hansı digər məcburiyyət forması ilə verilən razılıq sərbəst razılıq deyil.

Təvsiyə 7

Zorakılıq, zorakılıq hədəsi və ya zərər çəkmiş şəxsin "köməkçisizliyi"ni hər hansı cinsi zorakılıqla bağlı cinayət tərkibinin elementləri olaraq aradan qaldırmaq və onları daha çox sözügedən cinayətin ağırlaşdırıcı əlamətləri olaraq daxil etmək, eləcə də belə hallar sübuta yetirildiyi təqdirdə daha ağır sanksiya tətbiq etmək.

Yuxarıda qeyd edilən 6-cı təvsiyəyə uyğun olaraq (yalnız razılığın olmaması əsasında müəyyən edilmiş cinsi zorakılıqla bağlı cinayətlər), razılığın olmadığı hər hansı seksual xarakterli əməl kontekstində zorakılığın tətbiqi və ya zorakılıqla hədələmənin ağırlaşdırıcı xüsusiyyətlər kimi tanınması vacibdir, lakin cinayət tərkibinin özünün elementlərinə daxil deyil.

Təvsiyə 8

Razılığa əsaslanmayan vaginal, anal və oral şəkildə cinsi əlaqədə olmanın bütün formalarını zorlama anlayışına daxil etmək.

Belə bir düzəliş yalnız beynəlxalq standartlara uyğun olmayacaq, həm də 149-cu maddədəki vaginal yolla zorlama cinayətlərinə nisbətən 150-ci maddədəki qeyri-vaginal yolla zorlama cinayətləri üçün daha az cəza tətbiq edilməsindəki uyğunsuzluğu aradan qaldıracaqdır.

Təvsiyə 9

Razılığa əsaslanmayan seksual xarakterli əməllərlə bağlı olan bütün cinayət tərkiblərinin təqsirləndirilən şəxsin hazırkı və ya keçmiş həyat yoldaşı və ya tərəf müqabili olan zərər çəkmiş şəxslərə qarşı törədilmiş əməllərə şamil olunmasını təmin etmək.

Nikahda zorlama və/yaxud cinsi zorakılıqla bağlı cinayətlər təkcə qanunvericilikdə tanınmamalı, bu müdafiənin sadəcə nəzəri cəhətdən qanunla mövcud olan, lakin praktikada həyata keçirilməyən illüziya olmadığını təmin etmək üçün təcrübədə də araşdırılmalı və mühakimə olunmalıdır.

Cinayətlərə, o cümlədən "namus-şərəf naminə" törədilən cinayətlərə qəbul edilməz bəraətin qazandırılması

İstanbul Konvensiyası və digər beynəlxalq standartlar

İstanbul Konvensiyasının 42-ci maddəsinə görə:

Tərəflər Konvensiyanın əhatə etdiyi hər hansı zorakılıq xarakterli hərəkətlərin törədilməsindən sonra cinayət işinin açılmasını təmin etmək üçün zəruri qanunvericilik və ya digər tədbirləri görməlidir. Belə ki, mədəniyyət, din, adət-ənənə və "namus-şərəf" adlandırdıqları bu cür hərəkətlər üçün qəbul edilməz bəraət hesab olunmur. Bu, xüsusilə də qurbanın mədəni, dini, sosial və ya ənənəvi normaları və ya müvafiq davranış qaydalarını pozması ilə bağlı iddiaları əhatə edir.

Tərəflər hər hansı şəxs tərəfindən uşağın 1-ci bənddə sadalanan əməlləri törətməyə təhrik etməsinin həmin şəxsin törətdiyi əməllərə görə cinayət məsuliyyətini azaltmayacağını təmin etmək üçün zəruri qanunvericilik və ya digər tədbirləri görməlidir.

Bu tələb həm də aşağıdakı müddələrdə təsbit olunan yaxşı qurulmuş beynəlxalq standartları əks etdirir:

CEDAW-nın 35 sayılı Ümumi Təvsiyəsinin 31-ci bəndi:

qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyə səbəb olan, onlara qarşı gender əsaslı zorakılığın hər hansı formasını təsbit edən, təşviq edən, bəraət qazandıran, əsaslandırılan və ya belə zorakılığa qarşı tolerantlıq nümayiş etdirən bütün hüquqi, eləcə də adət, dini və yerli müddəaları ləğv etmək. Xüsusilə, ləğv edilməlidir:

(...)

b) qadınları zorakılıqdan qorumaq məqsədilə onları azadlıqdan məhrum etməyə imkan verən ayrı-seçkiliyə əsaslanan qayda və prosedurlar, "bakirəlik" faktına əsaslanan təcrübələr, hüquqi müdafiə vasitələri və ya "namusun qorunması", ənənəvi üzrxahlıqlar, zərər çəkmiş şəxslər/sağ qalanların ailələrinin əfv etməsi və ya cinzi zorakılıqdan zərər çəkmiş şəxsin bu zorakılığı törətmiş şəxslə sonradan evləndirilməsi kimi mədəniyyət, din və ya kişi imtiyazına əsaslanan yumşaldıcı faktorlar, daşqalaq, qamçılama və ölüm də daxil olmaqla çox vaxt qadınlara şamil edilən ən sərt cəzalarla nəticələnən qaydalar və həmçinin qadın məhkumların əleyhinə olan gender əsaslı zorakılıq tarixçəsinə məhəl qoymayan məhkəmə təcrübələri.

BMT-nin Qadınlara qarşı zorakılıq haqqında qanunvericilik üçün stolüstü kitabı (2012), Tövsiyyə 3.11.2:

aşağıdakıları nəzərdə tutan qanunvericilik müddəalarını çıxarmaq: "namus-şərəf" cinayətləri üzrə işlərdə cəzaları azaltmaq və/ya zorakılığı törədən şəxsə bəraət vermək; sonradan zərər çəkmiş şəxslə evləndiyi təqdirdə zorakılığı törədən şəxsə bəraət vermək; fahişəliklə məşğul olan və ya bakirə olmayan qadınların xüsusi "növləri" ilə bağlı işlərdə daha az cəzaların verilməsini təmin etmək.

Azərbaycanın qanunvericilik və siyasətlərinə baxış

Bu kontekstdə Azərbaycanın Cinayət Məcəlləsinin 122.1-ci və 129-cu maddələri narahatlıq doğurur. 122.1-ci (Qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən adam öldürmə) və 129-cu (Qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vurma) maddələrdə "Qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan" kimi yüngülləşdirici hallar nəzərdə tutulub və aşağıdakı kimi təsvir edilib:

Zərərçəkmiş şəxs tərəfindən edilən zorakılıq, ağır təhqir və ya sair qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətlər (hərəkətsizlik) nəticəsində, habelə zərərçəkmiş şəxsin mütəmadi qanunsuz və ya əxlaqsız davranışı ilə əlaqədar yaranmış uzun sürən dözülməz psixi şərət nəticəsində qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan (affekt) vəziyyəti

Narahatlıq doğuran məqam odur ki, bu hissənin geniş şəkildə tərtib olunması zorakılığı törədən şəxsin namus üstündə qətlə həyata keçirməsinə və öz hərəkətlərinə görə qurbanını günahlandırmasına imkan verə bilər.

Təkcə 2020-ci ildə məişət zorakılığı ilə bağlı dörd cinayət işində 122-ci maddədən istifadə olunduğu məlumdur. Təəssüf ki, həmin işlərdə müddəanın necə əsaslandırıldığına detallarını və bu işlərin necə həll edilməsi yollarını müəyyən etmək mümkün olmayıb, lakin sözügedən müddəanın istifadəsinin mütəmadiyi bu müddəaların yanlış istifadəsi riskinin olmamasını təmin etməyin nə qədər vacib olduğunu vurğulayır.

Təvsiyələr

Təvsiyə 10

Cinayətkar davranışda "namus-şərəf" bəraəti kimi şərh edilə biləcəkləri üçün Cinayət Məcəlləsinin 122 və 129-cu maddələrindən yüngülləşdirici hallarla bağlı müddəaları çıxarmaq.

II HISSƏ: MÜLKI-HÜQUQİ MÜDAFİƏ VASİTƏLƏRİ, QƏYYUMLUQ VƏ GÖRÜŞ HÜQUQLARI

Mülki-hüquqi müdafiə vasitələri

İstanbul Konvensiyası və digər beynəlxalq standartlar

Mülki-hüquqi müdafiə vasitələri

Zərər çəkmiş şəxslərin məişət zorakılığı əməllərini törədənlərə qarşı mülki qaydada müdafiə hüququ İstanbul Konvensiyasının 29-cu maddəsinə daxildir. Bu maddəyə uyğun olaraq, tərəflər qurbanların zorakılığı törədən şəxslərdən müdafiə olunmalarını təmin edən mülki-hüquqi müdafiə vasitələri və digər mülki-hüquqi tədbirlərlə təmin etmək üçün milli qanunvericiliyə bütün lazımi tədbirləri görməli və qanunvericilik dəyişikliklərini etməlidirlər.

İstanbul Konvensiyasının izahat Məruzəsində bu müddəanın əsas səbəbinin zərər çəkmiş şəxslərin zorakılığı törədən şəxslərə qarşı İstanbul Konvensiyası çərçivəsində zorakılığın formalarından hər hansı birinə qarşı müvafiq mülki-hüquqi müdafiə vasitələrini təmin etmək olduğu bildirilir. Bura "mülki qaydada icraat üzrə məhkəmənin şəxsə müəyyən bir davranışı dayandırmaq, gələcəkdə müəyyən bir davranışı etməkdən çəkindirmək yaxud da şəxsə hər hansı hərəkət və ya tədbiri yerinə yetirmək barədə göstəriş verməyə" icazə verən mülki-hüquqi müdafiə vasitələri (əmərlər) daxildir.

İstanbul Konvensiyasının iştirakçısı olan əksər dövlətlərin qanunvericiliyində bu mülki-hüquqi tədbirlər və müdafiə vasitələri səlahiyyətli məhkəmələr tərəfindən verilən və zərər çəkmiş şəxsin və uşaqların müdafiəsi üçün həm cinayət, həm də mülki-hüquqi tədbirləri əhatə edə bilən məhdudlaşdırıcı və mühafizə orderləri formasında müəyyən edilir. Mülki işlər üzrə icraat zamanı məhkəmənin tətbiq edə biləcəyi əsas mülki-hüquqi vasitələrə daxildir:

- zorakılıq törədən valideynin birgəyaşayış yerini tərk etmək öhdəliyi;
- birgəyaşayış yerindən istifadənin zərər çəkmiş şəxsə və uşaqlarına verilməsi;
- zorakılıq törədən valideynin uşaqları ilə görüşlərinin və ünsiyyətinin məhdudlaşdırılması və ya dayandırılması;
- valideynlik hüququndan məhrumetmə;
- zərər çəkmiş şəxs və azyaşlı uşaqlar üçün alimentin müəyyən edilməsi.

Qəyyumluq və görüş hüquqları

Uşağın həyatının zorakılıqdan azad bir mühitdə keçməsinə təmin etmək öhdəlikləri bir çox beynəlxalq konvensiyalarda və sənədlərdə öz əksini tapmışdır. Uşağın ən yaxşı maraqları həmişə digər hər hansı qanuni maraqlardan, o cümlədən valideynlərin öz maraqlarından üstün tutulmalıdır.

İstanbul Konvensiyasının 31-ci maddəsi müəyyən edir ki, valideynin qəyyumluq və görüş hüquqları zərər çəkmiş şəxs və ya yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün təhlükə yaratmamalıdır. Bu qayda həmin hüquqlar müəyyən edildiyi və zorakılıq törədən valideynlə ünsiyyətlə bağlı göstərişlər verildiyi zaman qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığı hallarının həmişə nəzərə alınmasını tələb edir. Qəyyumluq və görüşlə bağlı hər hansı hüququn həyata keçirilməsinin zərər çəkmiş şəxsin və ya uşaqların hüquqlarına və təhlükəsizliyinə xələl yetirməməsi üçün bütün zəruri qanunvericilik tədbirləri görülməlidir.

Ona görə də uşağın öz valideyni ilə ünsiyyətdə olmaq hüququnu bu hüququn həyata keçirilməsinin uşağın təhlükəsizliyi və rifahı üçün yarada biləcəyi təhlükə ilə müqayisə edərkən uşağın maraqları əsas götürülməlidir.

Azərbaycanın qoşulduğu "Uşaqların cinsi istismardan və cinsi zorakılıqdan müdafiəsi haqqında" Avropa Şurası Konvensiyasının (Lansarote Konvensiyası) 14-cü maddəsində qeyd olunmuşdur ki, qurbanlara yardım tədbirlərində uşaqların mövqeyi, tələbatı və problemləri nəzərə alınmalıdır. Belə tədbirlər uşağın ən yaxşı maraqlarına uyğun şəkildə müəyyən edilməlidir.

Eyni zamanda, "Uşaq hüquqları haqqında" BMT Konvensiyasının 3-cü maddəsi də uşağın maraqlarının nəzərə alınmasını vacib hesab edir, iştirakçı dövlətləri yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsini təmin etmək və rifahlarına xidmət etmək məqsədilə bütün müvafiq qanunverici və inzibati tədbirləri görməyə çağırır.

Valideynlər arasında münasibətlərin bitdiyi məişət zorakılığı hallarında çox vaxt uşaqla bağlı məsələlər zərər çəkmiş şəxs və zorakılığı törədən şəxs arasında qalan yeganə bağ olur. Bir çox zərər çəkmiş şəxs və onların uşaqları üçün görüşlə bağlı göstərişlərə əməl etmək onların təhlükəsizliyi üçün ciddi risk yarada bilər. Çünki bu, əksər hallarda zorakılıq törədən

şəxslə üz-üzə gəlmək deməkdir. Məişət zorakılığı şəraitində yaşayan və böyüyən yetkinlik yaşına çatmayanlar da bu cür zorakılıqdan zərər çəkmiş şəxs hesab edilirlər. Çünki bu, onların rifahına, şəxsi inkişafına və sağlamlığına mənfi təsir göstərir.

Azərbaycanın qanunvericilik və siyasətlərinə baxış

Mülki-hüquqi müdafiə vasitələri

“Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 10.3-cü maddəsi zərər çəkmiş üçün tələb oluna bilən mülki-hüquqi müdafiə vasitələrini tənzimləyir. Bunlara aşağıdakılar daxildir: məişət zorakılığını törətmiş valideynin yetkinlik yaşına çatmamış uşaqları ilə görüşlərinin və ünsiyyətinin məhdudlaşdırılması və ya qısaltılması; birgəyaşayış yerinin zərər çəkmiş şəxsin və uşaqların istifadəsinə verilməsi; zərər çəkmiş şəxsə tibbi və hüquqi yardımın göstərilməsi ilə bağlı xərclərin zorakılığı törətmiş şəxs tərəfindən ödənilməsi öhdəliyi.

Qəyyumluq, görüş və ünsiyyət hüquqları

“Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 9.0.2-ci və 10.3.1-ci maddələri uşağın ən yaxşı mənafeələrinin müdafiəsi hüququnu əhatə edir və tənzimləyir. Zorakılığı törədən şəxsin uşaqları ilə görüş və ünsiyyət hüququ ilə yetkinlik yaşına çatmayanların təhlükəsizliyini və rifahını qorumaq hüququ arasında ziddiyyət yarandığı zaman Qanun beynəlxalq standartlara uyğun olaraq açıq şəkildə sonuncunu seçir. Qanun məişət zorakılığı hallarında zərər çəkmiş şəxslər və onların uşaqları üçün yüksək təhlükə yarandığı zaman və ünsiyyətin yetkinlik yaşına çatmayanların sağlamlığına, təhlükəsizliyinə və ümumi rifahına zərər verə biləcəyi hallarda zorakılıq edən valideynin görüşlərini və ünsiyyətini məhdudlaşdırmaq və qısaltmaq imkanını verir.

Bu prinsipə uyğun olaraq, Azərbaycanın Mülki Prosessual Məcəlləsi zorakılıq edən valideynin, əksər hallarda atanın övladları ilə ünsiyyət qaydalarını, habelə birgəyaşayış yerindən və ya birgə əmlakdan istifadə şərtlərini müəyyən edən orderin verilməsi qaydasını tənzimləyir (355-4-cü maddə). Zərər çəkmiş şəxs məişət zorakılığı hallarında yetkinlik yaşına çatmamış uşaqları ilə münasibətdə zorakılıq edən valideynin görüşlərinin və ünsiyyət hüququnun məhdudlaşdırılmasını və ya hətta dayandırılmasını özündə ehtiva edən uzun müddətli mühafizə orderini tələb edə bilər.

Azərbaycanın Ailə Məcəlləsinin 68-ci maddəsində valideynlik hüquqlarından məhrum etmədən valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması imkanları nəzərdə tutulur. Belə ki, uşağın maraqları tələb edərsə, uşağın bir və ya hər iki valideyndən alınması mümkün sayılır.

Azərbaycanın həm Mülki Prosessual Məcəlləsi, həm də Ailə Məcəlləsi uşaqların hüquqlarının və təhlükəsizliyinin təhlükə altına düşmə biləcəyi görüş və ünsiyyət hüquqlarının məhdudlaşdırılmasını/qısaltılmasını tələb etmək üçün mövcud hüquqi qaydalarla bağlı İstanbul Konvensiyasına uyğun gəlir. Lakin bəzi məsələlər hələ də öz həllini tapmayıb və Azərbaycanın qanunvericilik bazası aşağıdakı aspektlər üzrə yetərsiz qalır:

Məişət zorakılığının şahidi olan uşaqlar

Uşaqların zorakılıq etməyən valideynlərinə qarşı törədilən məişət zorakılığının şahidi olması faktı özlüyündə həmin uşaqlara qarşı məişət zorakılığı əməlinin törədilməsi hesab olunur. Bu, yetkinlik yaşına çatmayanların həmin əməllərə bilavasitə məruz qalıb-qalmamasından və hətta onların sağlamlığına və ya həyatına birbaşa təcavüz olub-olmamasından asılı deyil.

“Uşaq hüquqları haqqında” BMT Konvensiyasının 19-cü maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayanları “fiziki və psixi zorakılığın hər hansı formasından” qorumaq üçün iştirakçı dövlətlər lazımi tədbirləri görməlidirlər. Bu da zorakılığı yalnız birbaşa zorakılıq kimi deyil, həmçinin məişət zorakılığının uşaqlar üzərindəki dolaylı təsirlərini nəzərə alma zərurətini müəyyən edir.

Bir çox tədqiqatlar sübut edir ki, ailə daxilində məişət zorakılığına məruz qalan uşaqlar istər birbaşa, istərsə də dolaylı yolla zərər çəkmələrinə baxmayaraq, həyatları boyu çox böyük mənfi nəticələrə məruz qalırlar. Bu, onların həm fiziki, həm də psixoloji inkişafına, hissələrinə, dəyərlərinə, davranışlarına, məktəbdəki uğurlarına və sosial adaptasiyalarına təsir edə bilər. Valideynləri arasında zorakılığın şahidi olan uşaqların da gələcək münasibətlərində zorakılığa meyilli olma riski daha yüksəkdir.

Bu məsələdə Azərbaycanın Ailə Məcəlləsi beynəlxalq standartlara uyğun deyil, çünki məhkəmənin uşaqlara qarşı məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətlər törədən valideyni valideynlik hüququndan məhrum etmə səlahiyyəti göstərsə də (Maddə 64.0.5), digər həyat yoldaşına qarşı məişət zorakılığı əməllərinin törədilməsinin valideynlik hüquqlarından məhrum edilməsinə də səbəb ola biləcəyini ehtiva etmir. Hazırkı redaksiyada yetkinlik yaşına çatmayanların valideynlərdən birinin digərinə qarşı törətdiyi məişət zorakılığı əməllərinin şahidi olması onların fiziki zorakılığa birbaşa məruz qalıb-qalmamasından asılı olmayaraq uşağa qarşı psixoloji zorakılıq aktı hesab edilsə də, bu maddəyə əsasən belə yetkinlik yaşına çatmayanlar qorumadan kənar qalırlar.

Əlaqənin potensial zərərinin qiymətləndirilməsi

Valideynlik hüququ məhkəmə tərəfindən məhdudlaşdırılan valideynin uşaqlarla əlaqə saxlamasına icazə verilir, bir şərtlə ki, bu əlaqə uşaqlara zərərli təsir göstərməsin. Valideynlərlə uşaqların əlaqəsinə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının,

uşaqların qəyyumunun (himayəçisinin), himayədar valideynlərin və ya uşaqlar yerləşdiyi müəssisənin rəhbərliyinin razılığı ilə icazə verilir (Azərbaycanın Ailə Məcəlləsinin 71-ci maddəsi). Lakin Ailə Məcəlləsində valideynlə əlaqənin azyaşlı uşağa vura biləcəyi mümkün zərərin qiymətləndirilməsi üçün heç bir meyar nəzərdə tutulmamışdır. Bundan əlavə, valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı qərar qəbul edərkən bu məsələ ilə bağlı məhkəməyə məsləhət verəcək ixtisaslaşmış psixososial agentlik və ya qurum mövcud deyil.

Görüş zamanı zərər çəkmiş şəxsin və uşaqların təhlükəsizliyi

Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslər və onların uşaqları üçün əsas risklərdən biri görüş və ünsiyyət zamanı növbəti zorakılıq əməllərinin törədilməsidir. İstanbul Konvensiyası zərər çəkmiş şəxslərin və onların uşaqlarının əlavə zərər görməməsinə təminat vermək öhdəliyini müəyyən edir. Bundan əlavə, qəyyumluq və uşaqlarla görüşlə bağlı hər hansı hüququn həyata keçirilməsinin zərər çəkmiş şəxsin və ya uşaqların hüquqlarına və təhlükəsizliyinə xələl yetirməməsinə təmin etmək üçün zəruri qanunvericilik tədbirləri və ya digər tədbirlər görülməlidir (Maddə 31.2).

Azərbaycanda qəyyum olmayan valideynin görüş zamanı zərər çəkmiş şəxslərin və uşaqların təhlükəsizliyini təmin etmə mexanizmləri çox məhduddur və belə görüşlərə nəzarət etmək üçün rəsmi mexanizm mövcud deyil. "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Qanunda, "Məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair Milli Fəaliyyət Planı"nda, eləcə də Mülki Prosessual Məcəllədə görüşlər və ya zorakılığı törədən şəxslə ünsiyyət zamanı zərər çəkmiş şəxslərin və onların uşaqlarının təhlükəsizliyini təmin etmə öhdəliyini yaradan müddəalar yoxdur. Bu məsələlər nəzərə alınmalıdır, çünki bir çox hallarda zorakılıq törədən şəxs uşaqlarla əlaqəni keçmiş həyat yoldaşına/tərəf müqabilinə və ya uşaqlara zorakılığı davam etdirmək üçün fürsət kimi istifadə edir.

Zorakılıq törədən valideynin yetkinlik yaşına çatmayan şəxslə görüşlərinin ixtisaslaşmış işçilər (psixoloqlar, sosial işçilər və s.) tərəfindən müşahidə və nəzarət edilə bilən ixtisaslaşmış mərkəzlərin və ya "ailə görüş məntəqələri"nin yaradılması qanunvericilikdə nəzərdə tutulmamışdır. Belə mərkəzlər görüşlərin təhlükəsiz şəraitdə və tam hüquqi təminatlarla həyata keçirilə biləcəyi neytral məkan yaratmağa imkan verir.

Bu mərkəzlərin əsas məqsədi yetkinlik yaşına çatmayanların sabitliyinə nail olmaq və zorakılıq törədən valideynlə əlaqə zamanı baş verə biləcək risklərdən qaçmaq, bununla da onların fiziki və psixoloji toxunulmazlığını təmin etməkdir. Mərkəzlər hər zaman uşaqların ən yaxşı maraqlarını təmin edərək, onlar üçün adekvat fiziki və psixi təhlükəsizlik şəraitinə, valideynləri ilə əlaqələrin qurulmasında uyğun müşayiətə malik ola biləcəkləri məkan təklif edir.

Zərər çəkmiş şəxslərin və onların uşaqlarının təhlükəsizliyi ilə bağlı "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Qanunun 14-cü və 15-ci maddələrində məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslər və onların uşaqları üçün yardım mərkəzlərinin və sığınacaqların yaradılması nəzərdə tutulur. Bu mərkəzlər zərər çəkmiş şəxslərə hüquqi, tibbi, psixoloji və sosial yardım göstərməli, habelə həm zərər çəkmiş şəxslərə, həm də onların uşaqlarına müvəqqəti sığınacaq verməlidir.

Lakin Azərbaycanda zərər çəkmiş şəxslər və onların uşaqları üçün çox məhdud və yetərsiz sayda yardım mərkəzləri və sığınacaqlar yaradılıb və bu mərkəzlər əsasən qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən idarə olunduğu üçün maliyyə imkanlarının olmaması səbəbindən qanunla tələb edilən bütün xidmətləri göstərə bilmir. "Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə qeyri-dövlət yardım mərkəzlərinin akkreditasiyası Qaydaları"na uyğun olaraq, qeyri-dövlət yardım mərkəzləri Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən akkreditasiyadan keçməlidirlər. Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslər üçün qeyri-dövlət yardım mərkəzlərini akkreditasiyadan keçirməməyə görə cərimə mövcuddur.

Avropa Şurasının "Azərbaycanda qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışı üçün maneələr, hüquqi müdafiə vasitələri və ən yaxşı təcrübələr" (2017) adlı Hesabatında məişət zorakılığından zərər çəkmiş qadınların dəstək və müdafiə mexanizmlərinə çıxışında çoxsaylı maneələrlə üzləşdiyi bildirilir və vurğulanır: "Zorakılıqdan zərər çəkmiş şəxslərə sığınacaq xidmətləri Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən və QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurasının və beynəlxalq donor təşkilatları tərəfindən maliyyələşdirilən yalnız üç QHT(qeyri-hökumət təşkilatları) vasitəsilə təqdim edilir. Bunlar Bakıda yerləşən "Təmiz Dünya" İctimai Birliyi, Azərbaycan Uşaqlar Birliyi nəzdində fəaliyyət göstərən sığınacaq evi və əsasən məişət zorakılığı və insan alverindən zərər çəkmiş şəxslərin yerləşdirilməsi üzrə fəaliyyət göstərən Gəncədəki "Təmas" Regional İnkişaf İctimai Birliyidir" (Avropa Şurası, 2017).

Avropada Qadınlar Zorakılığa Qarşı (WAVE) Təşkilatının Ölkə Hesabatı (2019) Azərbaycanın milli qadın sığınacaqlarının təmin edilməsinə dair İstanbul Konvensiyasının minimum standartlarına cavab vermədiyini və hal-hazırda xidmətlərin 90%-nin olmamasını vurğulayır. Ölkənin bir sıra regionlarında məsləhət, mütəxəssis dəstəyi (məcburi nikah, namus zəminində edilən zorakılıq, insan alveri kimi hallarda), hüquqi məsləhət və vəkillik (hüquqi prosedurlar, mənzil, məşğulluq məsələləri ilə bağlı) və fəvqəladə hallarda yaşayış yeri ilə təmin etmə ilə bağlı xidmətlər göstərən 11 qadın mərkəzi mövcuddur. Bu mərkəzlər qadın QHT-ləri və dövlət agentlikləri tərəfindən idarə edilir, dövlət və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən maliyyələşdirilir.

TövsİYələr

Tövsiyə 11

Ailə Məcəlləsinin 64.0.5-ci maddəsi valideynlərdən birinə qarşı edilən zorakılığın bu zorakılığı edən valideynin valideynlik hüquqlarından məhrum edilməsinə səbəb ola biləcəyini açıq şəkildə bildirməlidir.

Hal-hazırda yalnız uşaqlara qarşı edilən məişət zorakılığı valideynlik hüquqlarından məhrum etməyə gətirib çıxara bilər. Qanun, həmçinin valideynlərdən birinin digər valideynə qarşı məişət zorakılığı tətbiq etdiyi təqdirdə məhkəmədə valideynlik hüquqlarından məhrum etmənin mümkünlüyünü də nəzərdə tutmalıdır.

Tövsiyə 12

Valideynlik hüquqları və yetkinlik yaşına çatmayanların qəyyumluğu (himayəsi) haqqında qərar qəbul etməzdən əvvəl hakimin müvafiq ixtisaslaşmış mütəxəssislərlə məsləhətləşməklə bağlı öhdəliyini Mülki Prosessual Məcəlləyə daxil etmək.

Valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması, görüşlərin və ünsiyyətin məhdudlaşdırılması ilə bağlı hər hansı qərar qəbul etməzdən əvvəl hakimdən müvafiq ixtisaslaşmış mütəxəssislərin peşəkar rəyini almağı tələb edən müddəanın daxil edilməsi üçün Mülki Prosessual Məcəlləyə yenidən baxılması və düzəliş edilməsi məqsədəuyğundur. Valideynlik hüquqlarının həyata keçirilməsi və yetkinlik yaşına çatmayanların qəyyumluq (himayə) rejiminin uyğunluğu barədə qərar qəbul edərkən bu mütəxəssislərə psixoloqlar və sosial işçilər, xüsusən də məişət zorakılığına qarşı sığınacaqlarda və qadınlara yardım xidmətlərində çalışanlar daxil edilməlidir.

Tövsiyə 13

Görüşlər və zorakılığı törədən şəxslə ünsiyyət zamanı zərər çəkmiş şəxslərin və onların uşaqlarının təhlükəsizliyini görüşlərə nəzarət vasitəsilə qorumaq məqsədilə "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Qanuna və Mülki Prosessual Məcəlləyə dəyişikliklər etmək.

Zorakılıq törədən valideynlə görüş və ünsiyyət zamanı zorakılıqdan zərər çəkmiş şəxslərin və onların uşaqlarının təhlükəsizliyini təmin edən tədbirləri həyata keçirmək üçün həm "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Qanuna, həm də Mülki Prosessual Məcəlləyə düzəlişlər edilməsi tövsiyə edilir. Həmçinin, buraya məsələn həmin görüşlərin ixtisaslaşmış işçilər tərəfindən müşahidə və nəzarət edilə biləcəyi, habelə təhlükəsiz şəraitdə və tam hüquqi təminatlarla həyata keçirilə biləcəyi ixtisaslaşmış mərkəzlərin və ya "ailə görüş məntəqələri"nin yaradılması daxil edilməlidir. Bu, eyni zamanda həmin mərkəzlərin əməkdaşlarının nəzarəti altında baş tutan görüş nəticəsində dəyən hər hansı zərər haqqında hakimlərə və ya digər mütəxəssislərə məlumat vermələri üçün hüquqi imkanı və peşəkar səlahiyyəti təmin edə bilər.

Tövsiyə 14

Uşaqlar da daxil olmaqla zorakılıqdan zərər çəkmiş şəxslər üçün adekvat yardım mərkəzləri və məişət zorakılığı sahəsində ixtisaslaşmış sığınacaqlar yaratmaq.

Dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən yardım mərkəzlərinin və sığınacaqların sayını artırmaq məqsədəuyğun olardı. Bu mərkəzlər zərər çəkmiş şəxslər və uşaqlar üçün asanlıqla əlçatan olmalı və onları təhlükəsiz yaşayış yeri ilə təmin etməlidir. Mərkəzlərin fəaliyyətinə zorakılığın şahidi olmuş uşaqlar üçün uyğun uşaq xidmətləri də daxil olmalıdır.

Kompensasiya

İstanbul Konvensiyası və digər beynəlxalq standartlar

İstanbul Konvensiyasında təsbit edilmiş hər hansı cinayətə görə zərər çəkmiş şəxsin zorakılığı törədən şəxsdən kompensasiya tələb etmək hüququ Konvensiyanın 30-cu maddəsinin 1-ci bəndi ilə tənzimlənir. Ona görə də tərəflər zorakılıq əməlini törətmiş şəxsdən kompensasiya tələb etmək hüququnu təmin etmək üçün zəruri qanunvericilik tədbirlərini görməlidirlər.

30-cu maddənin ikinci bəndi dəymiş ziyan zorakılıq əməlini törətmiş şəxs, sığorta və ya dövlət tərəfindən maliyyələşən səhiyyə və sosial xidmətlər tərəfindən ödənilə bilmədikdə, dövlətin adekvat kompensasiya ödəməli olduğunu müəyyənləşdirir. Belə halda dövlət kompensasiyası subsidiar xarakter daşıyır və tərəflər cinayəti törədən şəxsdən təyin edilmiş kompensasiyanın geri ödənilməsinə tələb edə bilərlər.⁴

İstanbul Konvensiyasının İzahat Məruzəsində müəyyən edilir ki, dövlət kompensasiyasının əhatə dairəsi ağır xəsarətlər və sağlamlığın pozulması ilə məhdudlaşmasına baxmayaraq, bu, tərəflərə daha mərhəmətli kompensasiya razılaşmaları yaratmağa mane olmur. Qeyd etmək lazımdır ki, "bədən xəsarəti" termini zərər çəkmiş şəxsin ölümünə səbəb olmuş xəsarətləri, "sağlamlığa dəymiş zərər" ifadəsi isə ciddi psixoloji travma və zədələri əhatə edir.

4. İstanbul Konvensiyasının 30.2-ci maddəsi qeyd-şərtlərə açıqdır.

Zərər çəkmiş şəxslərə dəymiş ziyanın ödənilməsi və səmərəli kompensasiya ilə bağlı dövlətin subsidiar məsuliyyət prinsipi Avropa Şurasının digər sənədlərində də təsbit edilib. Bu məsələyə Azərbaycanın tərəfdar çıxdığı Zorakı cinayətlərin qurbanlarına vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında 1983-cü il tarixli 116 sayılı Avropa Konvensiyasının 2-ci maddəsində və Cinayət qurbanlarına yardım haqqında Nazirlər Komitəsinin (2006)8 sayılı Təvsiyəsinin 8-ci maddəsində rast gəlmək olar.

Zorakılığı törədən şəxs və ya digər mənbələr tərəfindən ödənilə bilmədiyi halda dövlətdən verilən bu subsidiar kompensasiyaya əlavə olaraq, iştirakçı dövlətlər aşağıdakıları qeyd edən 29.2-ci maddə ilə bağlı 5-ci maddəyə (lazımi səylər prinsipi) əsasən, İstanbul Konvensiyasının əhatə etdiyi zorakılıq əməllərinin qarşısının alınması, cinayət təqibinin həyata keçirilməsi və kompensasiyanın təmin edilməsi üçün lazımi səyləri göstərmək öhdəliyini daşıyırlar:

Tərəflər zorakılıq qurbanlarını beynəlxalq hüququn ümumi prinsiplərinə əsasən öz səlahiyyətləri daxilində zəruri qabaqlayıcı və müdafiə tədbirləri həyata keçirə bilməyən dövlət orqanlarına qarşı müvafiq mülki-hüquqi müdafiə vasitələri ilə təmin etmək üçün zəruri qanunvericilik tədbirləri və ya digər tədbirlər görürlər.

Bu öhdəliyin yerinə yetirilməməsi dövlətin hüquqi məsuliyyəti ilə nəticələnə bilər. Ona görə də mülki hüquq bu cür çatışmazlığın aradan qaldırılması üçün dəymiş ziyana görə dövlətdən maddi kompensasiya tələb etmək imkanı kimi həll yolları təklif etməlidir. Bu halda dövlətin mülki-hüquqi məsuliyyətinin yaranması üçün müəyyən hərəkət və ya hərəkətsizlik kifayət edir. Bunlara zərər çəkmiş şəxsin ölümü ilə nəticələnən müvafiq qabaqlayıcı və müdafiə tədbirlərinin həyata keçirilməməsi, ilkin dinləmənin gecikdirilməsi və ləngiməsi, lazımi diqqət göstərilmədən polis tərəfindən prosesual müddətlərin və ya tədbirlərin təxirə salınması daxil ola bilər, lakin bununla məhdudlaşmır. 9 iyun 2009-cu il tarixli 33401/02 sayılı *Opuz Türkiyəyə qarşı ərizə üzrə işdə* AİHM dövlət orqanlarının ərizəçi xanım və anasına (qətlə yetirilib) qarşı olan zorakılığın qarşısının alınması üçün lazımi diqqəti göstərmədikləri və xüsusən də zorakılığı törədən şəxsə qarşı cinayət-prosessual və ya digər qabaqlayıcı tədbirləri görmədikləri nəticəsinə gəlib.

Azərbaycanın qanunvericilik və siyasətlərinə baxış

"Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununda zərər çəkmiş şəxsin maddi kompensasiyası ilə bağlı edilən yeganə qeyd 10.3.3-cü maddədir. Bu maddədə uzunmüddətli mühafizə orderlərinə məişət zorakılığını törətmiş şəxs tərəfindən zərər çəkmiş şəxsə tibbi və hüquqi yardım göstərilməsi ilə bağlı xərclərin ödənilməsinin daxil olması nəzərdə tutulur.

Azərbaycanın həm Mülki Məcəlləsi, həm də Cinayət Məcəlləsi ümumilikdə zərər çəkmiş şəxsin hər hansı hüquq pozuntusu nəticəsində dəymiş ziyana görə maddi kompensasiya tələb etmək hüququnu tanıyır. Cinayət-Prosessual Məcəllənin 181.2-ci maddəsində cinayət prosesi zamanı şəxsin bilavasitə cinayət əməli nəticəsində vurulmuş maddi və mənəvi ziyana görə mülki iddia vermək hüququ olduğu qeyd edilir.

Bununla yanaşı, Azərbaycanın Mülki Məcəlləsinin 1097-ci maddəsində müəyyən olunur ki, mülki hüquq pozuntusu (delikt) nəticəsində fiziki şəxsin şəxsiyyətinə və ya əmlakına zərər vurmuş şəxs zərər çəkmiş şəxsə maddi kompensasiya ödəməyə borcludur.

Buna baxmayaraq, Azərbaycanın məişət zorakılığı ilə bağlı qanunvericiliyi İstanbul Konvensiyasının 30.2-ci maddəsində əks olduğu kimi zərərin qadınlara qarşı zorakılığı və məişət zorakılığı törədən şəxs də daxil olmaqla digər mənbələr tərəfindən ödənilmədiyi hallarda dövlətin subsidiar kompensasiyasını tənzimləmir. Nə "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Qanunda, nə də "Məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair Milli Fəaliyyət Planı"nda İstanbul Konvensiyasının şərtlərinə uyğun olaraq zərər çəkmiş şəxsə verilən belə kompensasiya haqqında heç bir qeyd yoxdur.

Bu spesifik tənzimləmənin olmamasına baxmayaraq, Azərbaycanın Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 191-ci maddəsinin müddəaları hüquqi analogiya əsasında məişət zorakılığı hallarına tətbiq edilə bilər. Bu müddəa cinayətdən zərər çəkmiş şəxsə dövlət tərəfindən kompensasiya ödənilməsi hüququnu müəyyən edir. Belə ki, zorakılığı törədən şəxs ödəyə bilmədiyi hallarda cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş hər hansı əmələ görə yaranan ziyan üçün Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına kompensasiya ödənilməlidir. Məhkəmə məhkumun kompensasiyaya hansı məbləğlə töhfə verməli olduğunu göstərməlidir.

Bu hüquqi müddəalara baxmayaraq, Azərbaycanda maddi kompensasiya tələblərinin sayı olduqca azdır və çox nadir olaraq qalır. Mövcud statistik məlumatlara əsasən, 2019-cu ildə məhkəmələr tərəfindən baxılan mülki işlərin ümumi sayı: altı işə baxılıb və onlardan yalnız üçü üzrə qərar verilib. 2020-ci ilin ilk altı ayı ərzində bu növ iddialar olmayıb.

Dövlətin lazımi səylə hərəkət etməməsinə görə hüquqi məsuliyyəti Mülki Məcəllənin 1100-cü maddəsi ilə tənzimlənilir ki, bu da dövlət orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının və ya bu orqanların vəzifəli şəxslərinin qanunsuz hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində vurulmuş zərəre görə dövlətin məsuliyyətini və dövlətdən maddi kompensasiya tələb etmək hüququnu müəyyən edir. Məsələn, bu, məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin dövlət qurumlarının məişət zorakılığından zərər çəkmiş həyatı üçün bilavasitə təhlükənin olduğunu bildiyi və ya bilməli olduğu halda məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxsləri müdafiə etmədiyinə görə dövlətə qarşı icraat başlatması üçün nəzəri imkanın olması deməkdir. Bu hesabat üçün toplanmış məlumatların miqyasında 1100-cü maddə qadınlara qarşı zorakılıq və ya məişət zorakılığı kontekstində istifadə edilməyib.

Tövsiyələr

Tövsiyə 15

Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığı ilə bağlı mövcud qanunvericiliyə zərər çəkmiş şəxslərin həm zorakılığı törədən şəxsdən, həm də subsidiar olaraq dövlətdən maddi kompensasiya tələb etmək hüququnu daxil etmək.

Tövsiyə olunur ki, "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Qanun və "Məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair Milli Fəaliyyət Planı" zərər çəkmiş şəxsin verdiyi ərizənin ya zorakılığı törədən şəxsə, ya da subsidiar olaraq dövlətə qarşı edilə bildiyini açıq şəkildə bildirdiyi maddi kompensasiya üçün müraciət etmə hüququnu daxil etmək məqsədilə yenidən nəzərdən keçirilsin. Bu, belə hallarda dövlətin subsidiar məsuliyyəti haqqında daha çox sosial məlumatlandırmaya kömək edə bilər, eləcə də məişət zorakılığına daha çox diqqət çəkəcək və məhkəmə işlərini zərər çəkmiş şəxs üçün daha əlçatan edəcək. Qeyd olunanlar həm də məişət zorakılığının ictimai mahiyyətini və buna görə də dövlətin ictimai məsuliyyətini vurğulamağa və cəmiyyətin bu məsələni şəxsi məsələ kimi qəbul etməməsinə kömək edəcək.

Tövsiyə 16

Zorlama, məcburi nikah və qadınlara qarşı zorakılığın bütün digər formalarına görə zorakılığı törədən şəxsdən və subsidiar olaraq dövlətdən maddi kompensasiyanın alınmasını təmin etmək.

Azərbaycanın Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə zərər çəkmiş şəxsin zorlama, məcburi nikah və qadınlara qarşı zorakılığın bütün digər formalarını törədən şəxsdən və bu şəxs ödəmədiyi təqdirdə subsidiar olaraq dövlətdən maddi kompensasiya tələb etmək hüququnu açıq şəkildə təmin edən və tənzimləyən maddənin daxil edilməsi tövsiyə olunur.

Tövsiyə 17

Zərər çəkmiş şəxslərə kompensasiya ödəmək məqsədilə ödənişsiz, sadə, çevik və səmərəli prosedur yaratmaq.

Azərbaycanda dövlətə qarşı kompensasiya tələblərinin həddindən artıq az olmasını izah edə bilən faktorlar arasında həddindən artıq mürəkkəb hüquqi prosedurların, kompensasiya tələb etmək üçün qısa müddətlərin və cinayətin törədilməsi ilə kompensasiyanın ödənilməsi arasındakı həddindən artıq gecikmənin olması qeyd olunmalıdır. Ona görə də kompensasiya əldə etmək üçün ödənişsiz, sadə və çevik prosedurun yaradılması məqsədəuyğun olardı.

Tövsiyə 18

Kompensasiya almaq hüququnu vurğulayaraq qadınlara qarşı zorakılıqdan, o cümlədən məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin hüquqlarına dair məlumat kampaniyaları təşkil etmək.

Hal-hazırda kompensasiya ilə bağlı məlumatlılıq kifayət qədər deyil. Zərər çəkmiş şəxslərin maddi kompensasiyanın tələb edilməsi prosesinin nəticələri, belə kompensasiya hüquqları ilə bağlı adekvat, tam və etibarlı məlumat almaları məqsədəuyğun hesab olunur.

Məcburi nikahların pozulması

İstanbul Konvensiyası və digər beynəlxalq standartlar

İstanbul Konvensiyası məcburi nikahların kriminallaşdırılmasını tələb etməklə yanaşı, (37-ci maddə) iştirakçı dövlətlər qarşısında bu nikahların zərər çəkmiş şəxsin üzərinə əsassız maliyyə və ya inzibati yük qoymadan etibarsız sayıla və ya pozula bilməsini təmin etmək (32-ci maddə) üçün bütün zəruri qanunvericilik tədbirlərini və ya digər tədbirləri görmək öhdəliyini qoyur.

Buna görə də prosedurlar yaşından və təhsil səviyyəsindən asılı olmayaraq hər kəs üçün sadə və əlçatan olmalıdır.

Məcburi nikahların əsas qurbanları yetkinlik yaşına çatmayan qızlar və gənc qadınlar olsa da, onların əksəriyyəti valideynlərin və yaxın qohumlarının cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə və həbs edilməsinə səbəb ola biləcəyindən qorxaraq, bu barədə məlumat verməyə cəsarət etmirlər. Məhz buna görə də aparılan hüquqi islahatlar ümumən cəmiyyətə, xüsusən də valideynlərə və qohumlara yönəlmiş maarifləndirmə kampaniyaları ilə müşayiət olunmalıdır.

Məcburi nikahlar qızları öz iradələri əleyhinə ələ getməyə məcbur edən, onların qərar vermə qabiliyyətini heçə endirən və şəxsi azadlıqlarını pozan həm fiziki, həm də psixoloji gücün qurbana tətbiqini ehtiva edir.

Erkən nikahlar olan məcburi nikah hallarında məktəbi tərk etmə faizinin artması, vaxtından əvvəl hamiləlik və yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün çox sayda sağlamlıq riski kimi əlavə nəticələr mövcuddur.

Azərbaycanın qanunvericilik və siyasətlərinə baxış

Azərbaycanın Ailə Məcəlləsinin 25-ci maddəsində tərəflərin yazılı razılığı olmadan bağlanmış nikahın bağlandığı andan (*ab initio*) etibarsız olduğu bildirilir. Bu cür nikahın etibarsız sayılmasına məhkəmədə baxılmalıdır. Eyni zamanda, aldatma, məcburiyyət və ya yanılma nəticəsində razılıq vermiş tərəf nikahın etibarsız sayılmasını tələb edə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, məcburi nikahın pozulmasının və ya etibarsız sayılmasının əsas mülki-hüquqi nəticələrindən biri onun nikah dövründə və ya onun pozulduğu tarixdən sonra 300 gün ərzində doğulan uşaqların hüquqlarına toxunmamasıdır. Nikah zamanı əldə edilmiş və Mülki Məcəllənin müddələrinin hələ də tətbiq olunacağı əmlaka da təsir göstərmir. Bundan əlavə, hüququ pozulmuş və nikaha daxil olmağa məcbur edilmiş tərəf ona vurulmuş maddi və ya mənəvi ziyanın ödənilməsinə tələb edə bilər və məhkəmə də digər tərəfdən onun saxlanması üçün vəsait tuta bilər (Azərbaycanın Ailə Məcəlləsi, 28-ci maddə).

Lakin milli qanunvericilikdə bəzi boşluq və çatışmazlıqlar mövcuddur. İstanbul Konvensiyası ilə uyğunluğu təmin etmək üçün bəzi təkmilləşdirmələr və düzəlişləri nəzərdən keçirmək lazımdır ki, bunların arasında aşağıdakılar qeyd olunmalıdır:

Nikahın etibarsız sayılması üçün zərər çəkmiş şəxsin qarşılaşdığı böyük çətinliklər

Nikahın etibarsız sayılması üçün qoyulmuş hüquqi prosedurlar zərər çəkmiş şəxs üçün aşılmaz maneələr yaratmamalı və onun üçün maliyyə problemlərinə səbəb olmamalıdır. Azərbaycan qanunvericiliyində bu məsələ düzgün şəkildə həll olunmayıb, çünki "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Qanunda, Mülki Məcəllədə və Mülki Prosessual Məcəllədə tərəflərdən birinin evlənməyə məcbur edildiyi məcburi nikahın etibarsız sayılmasını sürətləndirən çevik və ya "ekspres" proseduru asanlaşdırılan müddəə yoxdur. Zərər çəkmiş şəxsə məcburi ödənişsiz hüquqi yardım və ya hüquqi yardım üçün maddi dəstək məsələləri də düzgün müəyyən edilməyib.

Məhkəmənin səlahiyyəti

Bəzi hallarda Azərbaycanın Ailə Məcəlləsi (27-ci maddənin 2-ci bəndi) yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin mənafeyi tələb etdikdə, nikah yaşına çatmayan şəxslə bağlanmış nikahın pozulması haqqında iddianı rədd etmək səlahiyyətini məhkəməyə verir. Bu, məcburi nikahın bağlandığı andan (*ab initio*) etibarsız olması faktı ilə ziddiyyət təşkil edir. Deməli, nikahı etibarsız saymaq və ya bu cür qərarı yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün nəyin daha yaxşı olduğuna dair hipotetik qiymətləndirmə ilə əsaslandırmaq səlahiyyəti məhkəməyə verilməməlidir. Tərəflərdən birinin razılığını almaq üçün zor tətbiq edilməsi sübuta yetirilən nikahın etibarsız sayılması və ya pozulması gətirəcəyi nəticələrdən asılı olmayaraq həmişə təmin edilməlidir.

Nikahın etibarsız sayılmasını tələb etmək üçün zərər çəkmiş şəxsin qarşısında olan maneələr

Azərbaycanın Ailə Məcəlləsinin 26.1.1-ci maddəsində müəyyən edilir ki, yetkinlik yaşına çatmayanlarla nikaha daxil olduqda aşağıdakı şəxslər bu nikahın etibarsız sayılmasını tələb etmək hüququna malikdirlər: yetkinlik yaşına çatmayan ər/arvad, onun valideynləri (onları əvəz edən şəxslər) və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları).

BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının Ofisinin (OHCHR) "Uşaq, erkən və məcburi nikahların qarşısının alınması və ya aradan qaldırılması" (2014) haqqında Hesabatında qeyd olunur ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslə məcburi nikahın pozulması ilə əlaqəli mövcud ola biləcək əsas maneə və çətinliklərə bu barədə ərizələr üçün müəyyən olunmuş vaxt məhdudiyyətləri, iqtisadi məhdudiyyətlər və ərizə verə bilmək üçün "yetkinlik yaşına çatmayan qızın yetkin şəxs tərəfindən dəstəklənməsi" tələbi daxildir.

İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığın Ofisindən (OHCHR) (2014) və digər beynəlxalq hesabatlardan daxil olan məlumata görə, Azərbaycanda yetkin şəxsin dəstəyini alma tələbi məcburi xarakter daşımır. Lakin bu cür halların əksəriyyətində yetkinlik yaşına çatmayan şəxs yetkin şəxsin, ailə üzvünün və ya yaxın dostunun dəstəyi olmadan nikahın etibarsız sayılmasını tələb etməyə cəsarət etmir. Bunun da səbəbi ailə və cəmiyyət tərəfindən rədd edilmə qorxusu və nə baş verəcəyi, prosedurun nə olduğu, harada həyata keçirilməli olduğu və s. haqqındakı qeyri-müəyyənliklərdir. Nəhayət, hüquqi prosedur üçün lazımı maliyyə mənbələrinin olmaması əlavə narahatlıq yaradır.

Erkən və məcburi dini nikahlar ("kəbin")

Azərbaycanın Cinayət Məcəlləsinin məcburi nikahları kriminallaşdırmasına baxmayaraq, müxtəlif beynəlxalq hesabatlarda ölkənin müəyyən ərazilərində, əsasən də kənd yerlərində əvvəlcədən razılaşdırılmış və ya məcburi/erkən dini nikahların ("kəbin") davam etdiyi vurğulanır. Bu növ dini nikahlar heç bir rəsmi reyestrədə rəsmi qeydiyyatata alınmadıqları üçün onlar qeydiyyatın təqdim etdiyi hüquqi müdafiəyə malik deyillər, eləcə də rəsmi və hüquqi cəhətdən mövcudluqdan məhrumdurlar. Ona görə də nikahın etibarsız sayılması zamanı nikaha daxil olmağa məcbur edilmiş qızlar, qadınlar və bu nikahdan doğulan uşaqlar üçün heç bir hüquqi müdafiə mövcud deyil.

Avropa Şurasının "Azərbaycanda qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışı üçün maneələr, hüquqi müdafiə vasitələri və ən yaxşı təcrübələr" (2017) adlı Hesabatında bildirilir ki, məcburi və ya erkən nikahlara görə cinayət məsuliyyətinin Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində müəyyən edilməsinə baxmayaraq, bu norma təcrübədə tətbiq edilmir. Məcburi və uşaq nikahları Azərbaycan cəmiyyətində əsas problem olaraq qalır. Lakin 2011-ci ildə bu müddəanın Cinayət Məcəlləsinə 176-cı maddə olaraq daxil edilməsindən on il sonra 2021-ci ildə Daxili İşlər Nazirliyində həmin maddə ilə ilk cinayət işi başlanıb. Qeydiyyatata alınmamış məcburi nikahlar haqqında rəsmi məlumat mövcud deyil.

Azərbaycanın Beşinci Dövri Hesabatı üzrə Yekun Müşahidələrində (2015) CEDAW bu qeydə alınmamış dini nikahların ("kəbin") davam etməsini, uşaq nikahlarının sayının artmasını, rəsmi statistikalarda əks olunmamasını və bu halların cinayət təqibinin olmamasını vurğulayır. Qeyri-hökumət təşkilatı WARD tərəfindən hazırlanmış CEDAW üçün Azərbaycanla bağlı 2015-ci ilin Kölgə Hesabatı rəsmi qeydiyyatda alınmamış dini nikahlardan boşanmış qadınların hüquqi müdafiəsinin olmadığını vurğulayır. Bundan əlavə, belə nikahlardan doğulan uşaqların qeydiyyatında da tez-tez problemlər ortaya çıxır.

"Kəbin" nikahlarının əsas problemi əksər hallarda onların qanuni nikah yaşına çatmamış uşaqlarla bağlı olması və ya tərəflərdən birinin nikaha daxil olmağa məcbur edilməsi faktından ibarətdir. Qeydiyyata alınmadıqları və Azərbaycanın Ailə Məcəlləsində və Mülki Məcəlləsində rəsmi qeydiyyatda alınmamış nikahlarda olan qızların və qadınların mənafelərini və hüquqlarını müdafiə edən hər hansı müddəanın olmadığı səbəbindən, bu cür nikahlardan zərər çəkmiş şəxslər spesifik mülki və iqtisadi tədbirlər üçün məhkəməyə müraciət edə bilmirlər.

Rəsmi nikah olmadığına görə, bu hallar zərər çəkmiş şəxslərin müvafiq hüquqi müdafiəyə çıxışı olmayan məcburi və ya erkən birgəyashamaya bərabər hesab edilməlidir.

Təvsiyələr

Təvsiyə 19

Məcburi nikahların etibarsız sayılması ilə bağlı hər hansı yanlış şərhə yol verməmək məqsədilə Ailə Məcəlləsinin 27-ci maddəsinin 2-ci bəndini çıxarmaq və ya dəyişdirmək.

Nikahın etibarsız sayılmasını istisna edən hallarla əlaqədar olaraq, Azərbaycanın Ailə Məcəlləsinin 27-ci maddəsinin yenidən nəzərdən keçirilməsi və ona düzəlişlərin edilməsi, o cümlədən yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin mənafeyi tələb etdiyi təqdirdə bu cür nikahların etibarsız sayılması ilə bağlı ərizənin rədd edilməsi səlahiyyətini bəzi hallarda məhkəməyə verən ikinci bəndinin ləğv edilməsi məqsəduyğun olardı. Bu norma məhkəmə tərəfindən müxtəlif şərhələrə yol açmaqla, bunların arasında bağlandığı andan (*ab initio*) etibarsız olmasına baxmayaraq, yetkinlik yaşına çatmayan ərin/arvadın güman edilən mənafeləri bunu tələb etdiyi halda məcburi nikahın etibarsız sayılmaması mümkünlüyü də vardır.

Təvsiyə 20

Mülki Prosesual Məcəlləyə məcburi nikahın etibarsız sayılmasını sürətləndirən çevik və ya "ekspres" proseduru daxil etmək və zərər çəkmiş şəxsə ödənişsiz hüquqi yardım göstərmək.

Müəyyən olunmuş hüquqi prosedurlar zərər çəkmiş şəxs üçün aşılmaz maneələr yaratmamalı və onun üçün maliyyə problemlərinə səbəb olmamalıdır.

Təvsiyə 21

Mülki Prosesual Məcəlləyə məcburi nikaha daxil olmuş yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin bu nikahın etibarsız sayılması ilə bağlı müraciəti zamanı prokurorluq tərəfindən qanuni şəkildə təmsil olunması imkanını daxil etmək.

Yetkinlik yaşına çatmayanların yetkinlik yaşına çatmış şəxs tərəfindən dəstəyi olmadığı halda, həmin şəxslərin iqtisadi, ailə və sosial maraqlarının və hüquqlarının müdafiəsi üçün prokurorluğun məhkəmədə və ya səlahiyyətli icra hakimiyyəti orqanlarında onları təmsil etməsi məqsəduyğun olardı.

Təvsiyə 22

Erkən və məcburi nikahlar haqqında məlumat toplamaq, erkən və məcburi dini nikahların ("kəbin") qarşısını almaq və onlarla mübarizə aparmaq, məlumat kampaniyaları aparmaq və məcburi/uşaq nikahlarının qurbanlarının hüquqlarını artırmaq üçün tədbirlər görmək.

Məlumatların toplanması siyasətlərin müəyyənləşdirilməsi, məcburi və erkən nikahlarla bağlı tendensiyaların təhlili üçün mühüm mənbədir. Bu, həmçinin belə hadisələrin əsas səbəblərini müəyyən etməyə imkan verir və buna görə də məktəblər, icmalar və ya valideynlər kimi potensial hədəf qruplarının müəyyən edilməsi də daxil olmaqla məlumat kampaniyalarının həyata keçirilməsi üçün dəyərli məlumat təqdim edir. Zərər çəkmiş şəxslərin onları müdafiəsiz buraxacağı üçün nikah pozmaqdan çəkindiklərinə görə onların sosial və iqtisadi baxımdan müstəqil olmalarını təmin etmək məqsədilə kompleks tədbirlərin görülməsi vacibdir.

Təvsiyə 23

Məcburi və erkən birgəyashamanı məcburi nikah və erkən nikah anlayışları ilə həm Cinayət Məcəlləsinə, həm də Ailə Məcəlləsinə daxil etmək və kriminallaşdırmaq.

Qeydə alınmamış nikahlardan zərər çəkmiş şəxslərin adekvat hüquqi müdafiəyə çıxış əldə edə bilmələri üçün "erkən nikah" və "məcburi nikah", o cümlədən "erkən və məcburi birgəyashama" anlayışlarının həm Cinayət Məcəlləsinə, həm də Ailə Məcəlləsinə hərtərəfli, tam və müfəssəl şəkildə daxil edilməsi məqsəduyğun olardı.

III HİSSƏ: HƏM CİNAYƏT, HƏM DƏ MÜLKİ-HÜQUQİ SAHƏLƏRLƏ POTENSİAL ƏLAQƏSİ OLAN FƏALİYYƏT SAHƏLƏRİ

Ödənişsiz hüquqi yardım

İstanbul Konvensiyası və digər beynəlxalq standartlar

İstanbul Konvensiyasının 57-ci maddəsi qadınlara qarşı zorakılıqdan və məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslər üçün mövcud olan hüquqi yardım/hüquqi məsləhət sxeminin milli qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş şərtlər daxilində təmin etmək öhdəliyinə istinad edir. Bu maddənin məqsədi məhkəmə prosesində tərəflərin bərabərliyi prinsipini qorumaq və maliyyə mənbələrinin olmaması üzündən heç bir tərəfin prosesin istənilən mərhələsində (mühafizə orderinin tələbi də daxil olmaqla) adekvat hüquqi məsləhət almasına mane olmamasını təmin etməkdir. Bu, ən həssas qurbanları qorumaq və onların ədalət mühakiməsinə çıxışını təmin etmək məqsədi daşıyır ki, maliyyə resursları adekvat hüquqi məsləhət almaq üçün maneə olmasın.

Mühafizə orderi üçün müraciət edilən zaman zərər çəkmiş şəxsə ödənişsiz hüquqi yardımın göstərilməsi beynəlxalq səviyyədə yaxşı təcrübə hesab olunur. Nazirlər Komitəsinin Qadınların Zorakılıqdan Müdafiəsi üzrə Avropa Şurasının (2002)5 sayılı Tövsiyəsi üzv dövlətlərin zərər çəkmiş şəxslərin bütün prosedur boyu fasiləsiz ödənişsiz hüquqi yardım almasına zəmanət vermələrini müəyyən edir (23 sayılı Tövsiyəyə Əlavə).

Azərbaycanın qanunvericilik və siyasətlərinə baxış

Azərbaycan Konstitusiyasının 61-ci maddəsində hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ təsbit olunmuşdur. Qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda hüquqi yardım ödənişsiz və dövlət hesabına göstərilir. "Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" Qanunun 20-ci maddəsinə əsasən, təqsirləndirilən şəxsin və məhkəmədə təmsil olunmaq üçün vəsaiti olmayan hər kəsin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən vəkillərlə təmsil olunmaq hüququ vardır. Təcrübədə dövlət hesabına ödənişsiz hüquqi yardım adətən müdafiəçinin cəlb edilməsinin məcburi olduğu hallarda göstərilir. "Ödənişsiz hüquqi yardım haqqında" qanun layihəsi hazırlanıb, lakin bu hesabatın dərc olunması zamanı onun qəbulu hələ də gözlənilir.

"Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Qanunun 14.0.4-cü maddəsinə əsasən, məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində görülən hüquqi tədbirlərə "zərər çəkmiş şəxslərin dövlət vəsaiti hesabına hüquqi yardımla təmin edilməsi" daxildir. Bundan əlavə, "Cinayət-prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada araşdırılmayan məişət zorakılığı ilə bağlı dövlətin vəzifələri" hallarında dövlət qurumlarının "zəruri hallarda zərər çəkmiş şəxsə hüquqi yardım göstərmək" öhdəliyi nəzərdə tutulmuşdur (Maddə 8.0.6.).

Qadınlara qarşı zorakılıqdan və məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə hüquqi yardım göstərmək üçün mövcud olan hüquqi təminat baxmayaraq, bu hesabat çərçivəsində müsahibə verən şəxslər onun müddəalarını tənzimləyən xüsusi qaydaların olmamasına görə praktikada ödənişsiz hüquqi yardımın asan şəkildə əldə edilmədiyini bildirmişlər. Təcrübədə hüquqi yardım adətən ehtiyacı olan zərər çəkmiş şəxslərə vəkillər tərəfindən heç bir tənzimləmə olmadan könüllü şəkildə göstərilir.

Vəkillər Kollegiyasından verilən məlumata görə, "Ödənişsiz hüquqi yardım haqqında" Qanun qəbul edilmədiyi üçün Vəkillər Kollegiyasının üzvləri "Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında" Qanunun 20-ci maddəsində göstərilmiş hallar mövcud olduqda dövlət hesabına hüquqi yardım göstərə bilirlər. Bu o deməkdir ki, praktiki olaraq qadınlara qarşı zorakılıqdan və məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin əksəriyyəti bu müddəalardan istifadə edə bilmirlər.

TövsİYələr

Tövsiyə 24

“Ödənişsiz hüquqi yardım haqqında” yeni qanun layihəsini yenidən nəzərdən keçirmək və ona aşağıdakı düzəlişləri etmək:

- ▶ Qadınlara qarşı zorakılıqdan və məişət zorakılığından zərər çəkmiş və məhkəmədə təmsil olunmaq üçün vəsaiti olmayan şəxslərə ödənişsiz hüquqi yardım göstərilməsi, həmçinin onların iqtisadi, sosial və digər hüquqları barədə məlumatların verilməsi, məhkəməyə müraciət etməzdən əvvəl məsləhətlərin verilməsi və məhkəmədə hüquqi təmsil edilmələrinin təmin olunması;
- ▶ Zərər çəkmiş şəxsə ödənişsiz hüquqi yardım göstərmək üçün nəzərə alınmalı olan, yalnız zərər çəkmiş şəxsin gəliri ilə məhdudlaşan dəqiq gəlir həddinin müəyyən edilməsi;
- ▶ Zərər çəkmiş şəxslər mülki işlər üçün təyin edilmiş dövlət rüsumundan və mövcud ola biləcək hər hansı digər məhkəmə rüsumundan azad edilməlidir.

Mübahisələrin məcburi alternativ həlli proseslərinin qadağan edilməsi

İstanbul Konvensiyası və digər beynəlxalq standartlar

İstanbul Konvensiyasının 48-ci maddəsinə görə:

1. Tərəflər vasitəçilik və barışdırma daxil olmaqla bu Konvensiyanın əhatə etdiyi bütün zorakılıq formaları ilə əlaqədar mübahisələrin məcburi alternativ həlli proseslərini qadağan etmək üçün zəruri qanunvericilik və ya digər tədbirləri görürlər.
2. Tərəflər cərimənin ödənilməsi göstərişi verildikdə zorakılığı törətmiş şəxsin zərər çəkmiş şəxs qarşısında maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirmə imkanına xüsusi diqqət yetirilməsini təmin etmək üçün zəruri qanunvericilik tədbirləri və ya digər tədbirlər görürlər.

Beləliklə, Konvensiya vasitəçilik və barışdırmanı açıq şəkildə qadağan etməsə də, onun məcburi xarakter daşmasını qadağan edir. Vasitəçiliyin/barışdırmanın əsas tələbləri bir tərəfdən tərəflərin könüllülyü, bərabərliyi və sərbəst iradə ifadəsi, digər tərəfdən isə vasitəçilərin neytrallığı, qərəzsizliyi və konfidensiallığıdır.

Mediasiya

Qadınlara qarşı zorakılıqda və məişət zorakılığında bu zorakılığı törədən şəxslə zərər çəkmiş şəxs arasında yaranan güc və nəzarət əlaqəsi elə səviyyədədir ki, əksər hallarda vasitəçilik mümkün olmur. Tərəflər arasındakı mövcud balanssızlıq və güc münasibətləri etibarlı razılaşmaların əldə edilməsinə mane olur. Uzun illər sürmüş zorakılıqdan sonra bəzi zərər çəkmiş şəxslər üçün zorakılıq törədən şəxslə fiziki olaraq eyni yerdə olma onları gərginləşdirir və qorxudur. Bu da onların sərbəst və zorakılığı törətmiş şəxsin və ya ailə üzvlərinin mümkün repressiyalarından qorxmadan davranmasına mane olur.

Azərbaycanın qanunvericilik və siyasətlərinə baxış

“Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Qanunda dövlətin “tərəflərin münasibətlərinin normallaşmasına və ailə münasibətlərinin bərpa olunmasına kömək göstərmək” vəzifəsini vurğulanır. Tələbatların qiymətləndirilməsi ilə bağlı görüşlər zamanı bəzi maraqlı tərəflər bir çox səviyyədə problemlə olan bu müddəanın mahiyyəti haqqında öz narahatlıqlarını bildirmişlər. Birincisi, tərəflər arasında münasibətlərin normallaşdırılması bir tərəfin təhlükə altında olduğu zorakılıq münasibətlərinin bərpasını şərtləndirə bilər. İkincisi, zorakılıq əməlinin cinayət təqibinə və zərər çəkmiş şəxslərin gələcək zərərlərdən qorunmasına diqqət ayırmaq əvəzinə sözügedən cütlüyün və ya ailənin davamlı birliyinə çalışaraq və bunu prioritet halına gətirərək məişət zorakılığı ilə bağlı müraciətlərə cavab vermək üçün dövlət resurslarından və dövlət məmurlarının səlahiyyətlərindən istifadə İstanbul Konvensiyasının məqsədlərinə ziddir.

Mediasiya

Azərbaycanın “Mediasiya haqqında” Qanunu 1 iyul 2021-ci ildə qüvvəyə minmişdir. Qanunun 3.2-ci maddəsində deyilir ki, ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə məhkəməyə müraciət etməzdən əvvəl tərəflər ən azı bir mediasiya iclasında iştirak etməlidirlər. İlk mediasiya sessiyasında iştirak məcburi xarakter daşıyır.

İstanbul Konvensiyası qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığı hallarında vasitəçilik və barışdırma da daxil olmaqla mübahisələrin həllinin məcburi alternativ üsullarını qadağan edir. Ona görə də “Mediasiya haqqında” yeni Qanunun 3.2-ci maddəsi qadınlara qarşı zorakılıqdan və məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxsləri bu tələbdən azad etmədiyi üçün Konvensiyanın şərtlərinə uyğun gəlmir.

TövsİYələr

Tövsiyə 25

Tərəflər arasında münasibətlərin normallaşmasına və ailə münasibətlərinin bərpa olunmasına kömək etmək üçün dövlətin hər hansı vəzifəsini və məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxsin hər hansı öhdəliyini aradan qaldırmaq məqsədilə milli qanunvericiliyə dəyişiklik etmək.

Tövsiyə 26

Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığı hallarında ilkin mediasiya sessiyasının məcburi xarakteri ilə bağlı "Mediasiya haqqında" Qanunun 3.2-ci maddəsini yenidən nəzərdən keçirmək.

Zorakılığı törədənə zərər çəkmiş şəxs arasında yaranan güc və itaət münasibəti etibarlı razılaşmaların əldə edilməsinə mane olduğu üçün qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığı hallarını bu maddəyə istisna kimi daxil etmək məqsədəuyğundur.

Təcili qadağnedici əmrlər; Məhdudlaşdırıcı və ya mühafizə orderləri

İstanbul Konvensiyası və digər beynəlxalq standartlar

İstanbul Konvensiyasının təcili qadağnedici əmrlər haqqında 52-ci maddəsinin tələbi:

Tərəflər səlahiyyətli orqanların təxirəsalınmaz təhlükə vəziyyətlərində məişət zorakılığı törətmiş şəxsə zərər çəkmiş və ya təhlükə altında olan şəxsin yaşayış yerini kifayət qədər zaman müddətinə tərk etmək və zorakılığı törətmiş şəxsə zərər çəkmiş və ya təhlükəyə məruz qalmış şəxsin yaşayış yerinə daxil olmağı və ya onunla əlaqə saxlamağı qadağan etmək barədə əmrləri vermək səlahiyyətinə malik olmasını təmin etmək məqsədilə zəruri qanunvericilik tədbirləri və ya digər tədbirləri görməlidirlər. Bu maddəyə əsasən görülən tədbirlərdə zərər çəkmiş və ya təhlükə altında olan şəxslərin təhlükəsizliyinə üstünlük verilməlidir.

Konvensiyanın məhdudlaşdırıcı və ya mühafizə orderləri haqqında 53-cü maddəsinin tələflərdən tələbi:

bu Konvensiyanın əhatə etdiyi bütün zorakılıq formalarının qurbanları üçün müvafiq məhdudlaşdırıcı və ya mühafizə orderlərinin olmasını təmin etmək məqsədilə zəruri qanunvericilik və ya digər tədbirləri görmək.

Bundan əlavə, 53-cü maddə belə orderlərin pozulmasına görə səmərəli, mütənasib və cəkindirici cəzaların və ya digər hüquqi sanksiyaların tətbiqinin təmin olunmasını, habelə orderlərin aşağıdakı meyarlara cavab verməsini tələb edir: təxirəsalınmaz müdafiə üçün və zərər çəkmiş şəxsin üzərinə ağır maliyyə və ya inzibati yükü qoyulmadan mövcud olmasını; müəyyən bir müddətə, yaxud dəyişiklik və ya ləğv edilənədək verildiyini; lazım gələrsə, tərəfin şikayəti əsasında (ex parte) verildiyini və belə əmrlərin dərhal qüvvəyə minməsinə; digər icraatlardan asılı olmayaraq və ya onlara əlavə olaraq mövcud olmasını; sonrakı məhkəmə araşdırmalarında təqdim olunmasına icazə verildiyini.

Mühafizə orderləri tələb etmək üçün hüquqi proses zərər çəkmiş şəxs tərəfindən sadə və asanlıqla əldə edilə bilən olmalı və heç vaxt ikinci dərəcəli zərərçəkmiş ilə nəticələnməməlidir.⁵ Milli qanunvericilik mühafizə orderlərinin səmərəliliyini və aidiyyəti olan müxtəlif orqanlar arasında koordinasiyanı təmin etmək üçün müvafiq alətlərə sahib olmalıdır.

Azərbaycanın qanunvericilik və siyasətlərinə baxış

Azərbaycanın milli qanunvericiliyində mühafizə orderlərinin iki növü mövcuddur: qısamüddətli mühafizə orderi və uzunmüddətli mühafizə orderi. Qısamüddətli mühafizə orderləri icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən, uzunmüddətli mühafizə orderləri isə məhkəmələr tərəfindən verilir.

Qısamüddətli və uzunmüddətli mühafizə orderləri arasındakı fərq zərər çəkmiş şəxslərin ehtiyaclarına adekvat cavab vermir. Çünki zərər çəkmiş şəxslər yalnız zorakılıq törətmiş şəxs əvvəllər verilmiş qısamüddətli mühafizə orderini pozduğu təqdirdə uzunmüddətli mühafizə orderini tələb edə bilər. Bu tələb açıq şəkildə İstanbul Konvensiyasına uyğun gəlmir və zorakılıqdan zərər çəkmiş şəxsin müdafiəsinin çevik, dərhal və təsirli olmasına maneçilik törədir. Çünki zorakılıqdan zərər çəkmiş şəxslərin mühafizə orderi tələbi ilə birbaşa məhkəmələrə müraciət etməsi mümkün deyil. Zərər çəkmiş şəxslər yerli icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilmiş qısamüddətli mühafizə orderinin zorakılığı törədən şəxs tərəfindən pozulmasını gözləməlidir. Bu, proseduru uzun, mürəkkəb və səmərəsiz hala gətirir.

Səlahiyyətli icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən 30 gün müddətinə qısamüddətli mühafizə orderi və 30 gündən 180 günədək müddətə uzunmüddətli mühafizə orderi verilə bilər ("Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Qanunun 11-ci və 12-ci maddələri).

5. İkinci dərəcəli zərərçəkmişin tərifinə Avropa Gender Bərabərliyi İnstitutunun sözlüyündə baxmaq olar: [secondary victimisation | European Institute for Gender Equality \(europa.eu\)](https://www.eiuropa.eu/en/secondary-victimisation)

Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin təqdim etdiyi məlumat əsasən, yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən 2019-cu ildə 38, 2020-ci ildə 36, 2021-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında isə 69 qısamüddətli mühafizə orderi verilib. Məhkəmələr tərəfindən 2019-cu ildə iki, 2020-ci ildə heç bir və 2021-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında dörd uzunmüddətli mühafizə orderi verilib. Bu rəqəmlər, xüsusilə uzunmüddətli mühafizə orderləri üçün həddindən artıq aşağıdır. Tələblərin qiymətləndirilməsi üçün keçirilən görüşlər zamanı müsahibə verən şəxslər mövcud sistemin məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslər üçün lazımi müdafiəni təmin etmədiyini və müvafiq qurumların müdafiə ilə bağlı müraciətlərə etibarlı şəkildə cavab vermədiklərini bildirmişlər.

Qısamüddətli mühafizə orderləri

Qısamüddətli mühafizə orderlərinin verilmə qaydası Nazirlər Kabinetinin 24 fevral 2012-ci il tarixli 46 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda, şikayətlərə baxılma Qaydası" ilə tənzimlənir. 3.3-cü bənd vəziyyəti obyektiv qiymətləndirmək və zərər çəkmiş şəxs və uşaqlar üçün bilavasitə təhlükənin olub-olmadığını müəyyən etmək məqsədilə tərəflərin ayrılıqda dinlənilməsinə nəzərdə tutur. 3.3-cü bənd, həmçinin polisə hadisə yerində ilkin araşdırma aparmağa imkan verir. Lakin İstanbul Konvensiyasının 52-ci maddəsinə uyğun olaraq, təcili qadağanedici əməllərin verilməsi üçün əsasın istintaqın nəticəsinin deyil, təxirəsalınmaz təhlükə riskinin olduğunu qeyd etmək lazımdır.

Həqiqətən də qısamüddətli mühafizə orderləri İstanbul Konvensiyasının təcili qadağanedici əməlləri barədə tələblərinə uyğun gəlmir. "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Qanunun 10.2-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, qısamüddətli mühafizə orderi məişət zorakılığı törətmiş şəxsə yenidən zorakılıq törətməyi və ya zərər çəkmiş şəxsin olduğu yerə ona məlum olmadıqda onu axtarmağı qadağan edə bilər. Lakin bu müddəə təxirəsalınmaz təhlükə hallarında zorakılıq törədən şəxsin birgəyayış yerindən uzaqlaşdırılması ilə bağlı tədbirləri nəzərdə tutmur. İstanbul Konvensiyasının təcili qadağanedici əməllərini tənzimləyən 52-ci maddəsi hələ də zorakılıq aktı törətməmiş, lakin polisin zərər çəkmiş şəxs üçün bilavasitə təhlükə olduğunu qiymətləndirdiyi şəxslərə də şamil edilir. Azərbaycanda dövlət orqanlarına məişət zorakılığını törədən şəxsə yayış yerini tərk etmə əmrini vermə səlahiyyətini təmin edə biləcək başqa qanunvericilik aktı mövcud deyil.

Həmçinin, müxtəlif qurumlar arasında ziddiyyətli qərarların qəbul edilməsinin qarşısını almaq və prosessual təminatların qorunması məqsədilə mülki qanunvericilikdə qısamüddətli mühafizə orderlərini verə biləcək müvafiq subyektlərin dairəsi dəqiq müəyyən edilməlidir. Yerli icra hakimiyyəti orqanları Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş "Məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda, şikayətlərə baxılma Qaydası"nda nəzərdə tutulmuş qısamüddətli mühafizə orderlərinin verilməsində praktiki olaraq çətinliklərlə üzləşirlər. Bu məsələ ilə məşğul olacaq xüsusi kadr təminatı yoxdur. Bəzən yerli icra hakimiyyəti orqanlarının qəyyumluq və himayəçilik şöbələrinin müavinləri və ya əməkdaşları qısamüddətli mühafizə orderlərinin verilməsinə cəlb olunurlar.

Mülki icraat üzrə uzunmüddətli mühafizə orderləri

Azərbaycanın Mülki Prosessual Məcəlləsi (Fəsil 40-1) uzunmüddətli mühafizə orderlərinin verilməsi barədə icraatı tənzimləyir. Lakin yalnız məişət zorakılığı törətmiş şəxs qısa müddətli mühafizə orderinin xəbərdarlığına və tələblərinə əməl etmədiyi hallarda zərər çəkmiş şəxsin və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdir ("Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Qanunun 12.1-ci maddəsi).

Mühafizə orderinin tələb edilməsi üçün hüquqi prosedür çevik, asan şəkildə əlçatan olmalı və zərər çəkmiş şəxs üçün maliyyə problemləri yaratmamalıdır. "Dövlət rüsumu haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu mülki işlər üzrə icraat üzrə dövlət rüsumunu tətbiq edir və uzunmüddətli mühafizə orderləri bu rüsumdan azad deyil. Bu, hüquqi prosedurları daha da bahalaşdırır və bir çox qadına mühafizə orderi üçün müraciət etməsinə mane ola bilər. Çünki onların bunu etmək üçün maliyyə resursları olmaya bilər.

Zərər çəkmiş şəxslərin mülki qaydada uzunmüddətli mühafizə orderi tələb etməsi üçün əlavə maneə bu mühafizə orderi ilə bağlı müraciətə yalnız məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxsin və zorakılığı törədənə iştirakı ilə baxılması faktıdır (Mülki Prosessual Məcəllənin 355-3.2-ci maddəsi). Mülki Prosessual Məcəllənin 185-ci maddəsində deyilir ki, üzrlü səbəb olduqda tərəflərdən birinin məhkəməyə gəlməməsi mümkündür. Lakin məişət zorakılığı ilə bağlı işlər spesifik olaraq həmin səbəblərdə nəzərə alınmır. Zərər çəkmiş şəxs üçün hər hansı risk yarandığı olduqda, hakim zorakılığı törədən şəxs, zərər çəkmiş şəxs, onların uşaqları və ailənin digər üzvləri arasında qarşıdurmanın qarşısını almaq məqsədilə müvafiq tədbirlər görməli və zərər çəkmiş şəxslə zorakılığı törədən şəxs arasında hər hansı birbaşa ünsiyyətdən qaçaraq onlara məhkəmədə ayrı-ayrılıqda ifadə verməyə imkan yaratmalıdır.

Tövsiyələr

Tövsiyə 27

Təcili qadağnedici əmərlər haqqında müddələrin təxirəsalınmaz təhlükə yarandığı hallarda bu cür əmərlər vermək səlahiyyətinə malik olan orqanı müəyyən etməsini və verilən səlahiyyətlərə məişət zorakılığını törədən şəxsin uzaqlaşdırılmasının da daxil olduğunu təmin etmək üçün qanunvericilik islahatlarını aparmaq.

Tövsiyə 28

Zərər çəkmiş şəxsin mülki qaydada uzunmüddətli mühafizə orderi tələb edə bilməsi üçün zorakılıq törədən şəxs tərəfindən qısamüddətli mühafizə orderinin pozulması ilə bağlı məcburi tələbi aradan qaldırmaq.

Əvvəllər qısamüddətli mühafizə orderinin verilib-verilməməsindən asılı olmayaraq prosedurun əvvəlindən birbaşa məhkəmədə uzunmüddətli mühafizə orderinin tələb oluna bilməsi üçün bu məcburi tələbin nəzərdən keçirilməsi və aradan qaldırılması məqsədəuyğun olardı.

Tövsiyə 29

Zorakılıq törədən şəxsin birgəyaşayış yerini tərk etməsini tələb etmə imkanını daxil etmək məqsədilə "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Qanunu və Mülki Prosesual Məcəlləni yenidən nəzərdən keçirmək və onlara dəyişikliklər etmək.

Təxirəsalınmaz təhlükə yarandığı təqdirdə zorakılıq törədən şəxsin birgəyaşayış yerindən çıxarılmasını nəzərdə tutan təcili qadağnedici əmrin və mühafizə orderinin *ex officio* verilməsi imkanının hər iki qanuna daxil edilməsi məqsədəuyğun olardı.

Tövsiyə 30

Mühafizə orderinin tələb edilməsi üçün hüquqi proseduru tezləşdirmək və əlçatan etmək, bunun zərər çəkmiş şəxs üçün maliyyə maneəsi yaratmamasını təmin etmək.

Uzunmüddətli mühafizə orderləri dövlət rüsumundan azad olmadığına görə məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxsə uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi barədə işlər üzrə icraat üzrə belə rüsumun ləğv edilməsi məqsədəuyğundur. Qısamüddətli mühafizə orderlərinə gəldikdə isə, müxtəlif qurumlar arasında ziddiyyətli qərarların qəbul edilməsinin qarşısını almaq və prosesual təminatların qorunması məqsədilə mülki qanunvericilikdə qısamüddətli mühafizə orderlərini verə biləcək müvafiq subyektlərin dairəsi dəqiq müəyyən edilməlidir.

Məlumatların toplanması

İstanbul Konvensiyası və digər beynəlxalq standartlar

İstanbul Konvensiyasının 11-ci maddəsi⁶ müəyyən edir ki, beynəlxalq əməkdaşlığa stimül verərək və məlumatların beynəlxalq səviyyədə müqayisəsinə şərait yaradaraq iştirakçı dövlətlər Konvensiyaya daxil edilmiş zorakılığın bütün formaları, həmçinin onun səbəbləri, nəticələri və alınmış tədbirlərin səmərəliliyi haqqında etibarlı və ətraflı statistik məlumatları toplamaladırlar. Bütün bunlar qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığı ilə bağlı statistikanı təkmilləşdirmək üçün dövlətlər arasında təcrübə və fikir mübadiləsini təşviq etmək məqsədi daşıyır. Bu da öz növbəsində, zərər çəkmiş şəxsin və zorakılıq törədən şəxsin cinsi, yaşı və əlaqələri, habelə zorakılıq əməlinin baş verdiyi məkan kimi kateqoriyaları daxil etmək məqsədilə milli statistik məlumatların toplanması sistemlərinin təkmilləşdirilməsinə kömək etmək üçün istifadə olunan göstəricilərin uyğunlaşdırılmasını tələb edir.

Azərbaycanın qanunvericilik və siyasətlərinə baxış

"Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununda statistik məlumatların toplanması və məişət zorakılığı ilə bağlı məlumat bazasının yaradılması zərurəti qeyd edilməsinə baxmayaraq, hal-hazırda ayrı-ayrı məlumatlar yoxdur və mövcud məlumatlar qeyri-mötəbərdir. Bundan əlavə, zorakılıq törədən şəxs tərəfindən icra olunmayan mühafizə orderlərinin sayı ilə bağlı rəsmi statistik məlumatların toplanmasında demək olar ki, tam boşluq mövcuddur.⁷

Bu günə qədər İstanbul Konvensiyasının əhatə etdiyi məişət zorakılığının və qadınlara qarşı zorakılığın müxtəlif formalarının miqyasını qiymətləndirmək üçün Azərbaycan dövləti tərəfindən hazırlanmış ümumi statistik göstəricilər mövcud deyil. Eyni

6. Avropa Şurasının "Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığı ilə bağlı məlumatların toplanması və tədqiqatının təmin edilməsi: İstanbul Konvensiyasının 11-ci Maddəsi" adlı araşdırması Azərbaycan dilinə tərcümə edilir amma bu hesabatın nəşri zamanı hazır deyildi. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680640efc>

7. Qadınlara qarşı zorakılıq, onun səbəbləri və nəticələri üzrə Xüsusi Məruzəçinin Hesabatı və onun Azərbaycandakı missiyası (BMT İnsan Hüquqları Şurası, 2013) məişət zorakılığına qarşı qanunvericiliyin adekvat şəkildə həyata keçirilməsi üçün bütün maraqlı tərəflərdən (polis, ədliyyə, hüquq mütəxəssisləri, sosial xidmətlər, səhiyyə müəssisələri) inteqrasiya olunmuş məlumat toplama sisteminin işlənilməsi üçün hazırlanması zərurətini vurğulayır.

zamanda, il ərzində baxılan işlər, məhkumluqlar və ya il ərzində bu növ cinayət əməlləri ilə bağlı görülmüş tədbirlərə əməl etməmə və s. kimi məişət zorakılığı və qadınlara qarşı zorakılıqla bağlı məhkəmə prosedurlarına dair statistik məlumatların çatışmazlığı mövcuddur. Bütün bunlar hazırki vəziyyəti qiymətləndirməyə çətinlik törədir.

Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üzrə Komitə (CEDAW) Azərbaycanın Beşinci Dövri Hesabatı üzrə Yekun Müşahidələrində təsdiq edir ki, "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Qanunun tətbiq edilməməsi və həmçinin məişət zorakılığı haqqında sisteməlik məlumat bazalarının olmaması az sayda qeydə alınmış hallarda və verilmiş qısa və uzunmüddətli mühafizə orderlərində, habelə məişət zorakılığı ilə bağlı məlumatların sistemli şəkildə toplanmamasında özünü göstərir. Qadınlara qarşı zorakılığın qarşısının alınması, eləcə də siyasətlərin hazırlanması və inkişaf etdirilməsi üçün məlumatların dövlət tərəfindən mütəmadi və mötəbər şəkildə toplanması vacib tələbdir. Kateqoriyalar üzrə bölünmüş ayrı-ayrı məlumatların toplanması, o cümlədən onları qiymətləndirmək üçün göstəricilər və nəticələrin dövrü nəşri sisteməlik olmalıdır. Sadəcə məlumatların toplanması və müqayisəsi vasitəsilə məişət zorakılığı ilə bağlı qanunvericiliyin adekvat şəkildə icra edilib-edilmədiyini və zorakılıqdan zərər çəkmiş şəxslərin müvafiq mülki-hüquqi tədbirlərin görülməsini tələb etmək hüquqlarından istifadə edib-etmədiklərini bilmək olar. Bu da dövlətlər tərəfindən həmin öhdəliklərə əməl edilməsinin qiymətləndirilməsini asanlaşdırır.

Bu hesabatda öncə qeyd edildiyi kimi, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin hesabatın hazırlanması üçün təqdim etdiyi statistikalara əsasən, yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən 2019-cu ildə 38, 2020-ci ildə 36 və 2021-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında 69 qısamüddətli mühafizə orderi verilib. Məhkəmələr tərəfindən isə 2019-cu ildə iki, 2020-ci ildə heç bir və 2021-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında dörd uzunmüddətli mühafizə orderi verilib.

Təvsiyələr

Təvsiyə 31

Mühafizə orderləri, cinayət təqibləri və məhkumluqların sayı haqqında ayrı-ayrı rəsmi məlumatları sisteməlik şəkildə toplamaq və məlumatların əlçatan və ictimai olması üçün əlaqələndirilmiş məlumat bazası yaratmaq.

Müvafiq məlumatların adekvat şəkildə ayrı-ayrılıqda toplanmadığını nəzərə alaraq, rəsmi və sisteməlik toplanmanın dərhal başlanılması təvsiyə edilir. Bundan əlavə, sözügedən toplanmış məlumatlar bu məqsəd üçün yaradılmış və müxtəlif dövlət qurumlarında istifadə olunan əlaqələndirilmiş məlumat bazasına daxil edilməlidir. Məlumatlar kateqoriyalar üzrə bölünməli, toplanmış məlumatları qiymətləndirmək üçün göstəricilər hazırlanmalı və mütəmadi olaraq ictimaiyyətə açıqlanmalıdır.

NƏTİCƏ

Azərbaycanın "Məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair 2020–2023-cü illər üçün Milli Fəaliyyət Planı"nın məqsədi Azərbaycanda tətbiq edilən məişət zorakılığının qarşısının alınması tədbirlərini beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaqdır. Bu Hesabatdakı təhlil Azərbaycanın həm mülki, həm də cinayət-hüquqi bazası daxilində qanunvericiliyə yenidən baxılması və düzəlişlər olunması, o cümlədən yuxarıda müəyyən edilmiş spesifik cinayət tərkiblərinin, müddələrin və tənzimləmələrin əlavə edilməsi vasitəsilə belə uyğunlaşmanın təkmilləşdirilə biləcəyi yolu aydın şəkildə müəyyənləşdirir.

Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslər üçün yardım mərkəzləri, ixtisaslaşmış məişət zorakılığı sığınacağı və əlaqə mərkəzləri şəklində dəstək məqsədilə nəzərdə tutulmuş praktiki təminat çərçivəsində uyğunlaşma üçün əlavə imkanlar müəyyən edilmişdir. Yuxarıdakı təhlildə qeyd olunan müxtəlif sahələri əhatə edən ayrı-ayrı rəsmi məlumatların dərc olunması, eləcə də müvafiq sahələr üzrə ictimai məlumatların təmin edilməsi də prioritet təşkil etməlidir.

İSTİNADLAR

Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi haqqında Komitə (2015), *Azərbaycanın Beşinci Dövri Hesabatı üzrə Yekun Müşahidələr*

Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi haqqında Komitə (2017) *35 sayılı Ümumi Tövsiyə*

Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi (2006) *Cinayət qurbanlarına yardım haqqında Tövsiyə*

Avropa Şurası (1983) *Zorakı cinayətlərin qurbanlarına vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında 116 sayılı Konvensiya*

Avropa Şurası (2007) *Uşaqların cinsi istismardan və cinsi zorakılıqdan müdafiəsi haqqında Konvensiya (Lansarote Konvensiyası)*

Avropa Şurası (2017) *Azərbaycanda qadınların ədalət mühakiməsinə çıxışı üçün maneələr, hüquqi müdafiə vasitələri və ən yaxşı təcrübələr*

Birləşmiş Millətlərin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının Ofisi (2014) *Uşaq, erkən və məcburi nikahların qarşısının alınması və ya aradan qaldırılması*

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (1989) *Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya*

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (2012) *Qadınlara qarşı zorakılıq haqqında qanunvericilik üçün stolüstü kitab*

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qadınlara qarşı zorakılıq, onun səbəbləri və nəticələri üzrə Xüsusi məruzəçisi (1996) *Məişət zorakılığı ilə bağlı model qanunvericilik üçün çərçivə*

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qadınlara qarşı zorakılıq, onun səbəbləri və nəticələri üzrə Xüsusi məruzəçisi (2021) *İnsan Hüquqları Şurası üçün Hesabat*

Volodina Rusiyaya qarşı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, Ərizə № 41261/17, 9 iyul 2019-cu il tarixli qərar

Rasional İnkişaf uğrunda Qadınlar Cəmiyyəti (2015) *Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi haqqında Komitəyə Azərbaycan haqqında Kölgə Hesabatı*

Avropada Qadınlar Zorakılığına Qarşı (2019) *Ölkə Hesabatı*

ƏLAVƏLƏR

- I Təvsiyələr
- II Qiymətləndirmə zamanı Azərbaycanın nəzərdən keçirilən daxili müddələrinin siyahısı
- III Müsahiblərin siyahısı
- IV Razılıq cinsi zorakılıq cinayətinin əsas elementi kimi: beynəlxalq standartlar

ƏLAVƏ I - Tövsiyələr

Tövsiyə 1: Bütün fiziki zorakılıq əməllərini kriminallaşdırmaq və psixoloji zorakılıqdan fiziki, iqtisadi və cinsi zorakılığa qədər bütün elementləri əhatə edəcək xüsusi məişət zorakılığı cinayət tərkibinin müəyyən edilməsini nəzərdən keçirmək.

Tövsiyə 2: Fiziki, psixoloji və cinsi zorakılıqla bağlı bütün cinayətləri İnzibati Xətalər Məcəlləsinə deyil, Cinayət Məcəlləsinə daxil etmək.

Tövsiyə 3: Məişət zorakılığının tərkib elementi kimi xəsarət, fiziki zərər və ya ağrının sübut edilməsi tələbini aradan qaldırmaq.

Tövsiyə 4: Dövlətin cinayət təqibi öhdəliklərinin hətta zərər çəkmiş şəxsin şikayəti və ya razılığı olmadan da düzgün əks etdirilməsini və fəal şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə yerli qanunvericiliyi və təcrübəni nəzərdən keçirmək.

Tövsiyə 5: İstanbul Konvensiyasının 33-cü maddəsində (psixoloji zorakılıq – məişət zorakılığı ilə bağlı spesifik cinayət tərkibinin daxil edilməsi ən münasib qayda ola bilər) və 34-cü maddəsində (davamlı təqib – stalking) göstərilmiş formada psixoloji zorakılığın kriminallaşdırılması tələbinə cavab verən spesifik və ayrı-ayrı cinayət tərkiblərini daxil etmək məqsədilə Cinayət Məcəlləsinə dəyişiklik etmək.

Tövsiyə 6: Yalnız razılığın olmamasına əsaslanan bütün razılıqsız seksual xarakterli əməlləri kriminallaşdırmaq.

Tövsiyə 7: Zorakılıq, zorakılıq hədəsi və ya zərər çəkmiş şəxsin “köməksizliyi”ni hər hansı cinsi zorakılıqla bağlı cinayət tərkibinin elementləri olaraq aradan qaldırmaq, onları daha çox sözügedən cinayətin ağırlaşdırıcı əlamətləri olaraq daxil etmək, eləcə də belə hallar sübuta yetirildiyi təqdirdə daha ağır sanksiya tətbiq etmək.

Tövsiyə 8: Razılığa əsaslanmayan vaginal, anal və oral şəkildə cinsi əlaqədə olmanın bütün formalarını zorlama anlayışına daxil etmək.

Tövsiyə 9: Razılığa əsaslanmayan seksual xarakterli əməllərlə bağlı olan bütün cinayət tərkiblərinin təqsirləndirilən şəxsin hazırkı və ya keçmiş həyat yoldaşı və ya tərəf müqabili olan zərər çəkmiş şəxslərə qarşı törədilmiş əməllərə şamil olunmasını təmin etmək.

Tövsiyə 10: Cinayətkar davranışda “namus-şərəf” bəraəti kimi şərh edilə biləcəkləri üçün Cinayət Məcəlləsinin 122 və 129-cu maddələrindən yüngülləşdirici hallarla bağlı müddəaları çıxarmaq.

Tövsiyə 11: Ailə Məcəlləsinin 64.0.5-ci maddəsi valideynlərdən birinə qarşı edilən zorakılığın bu zorakılığı edən valideynin valideynlik hüquqlarından məhrum edilməsinə səbəb ola biləcəyini açıq şəkildə bildirməlidir.

Tövsiyə 12: Valideynlik hüquqları və yetkinlik yaşına çatmayanların qəyyumluğu (himayəsi) haqqında qərar qəbul etməzdən əvvəl hakimın müvafiq ixtisaslaşmış mütəxəssislərlə məsləhətləşməklə bağlı öhdəliyini Mülki Prosessual Məcəlləyə daxil etmək.

Tövsiyə 13: Görüşlər və zorakılığın törədən şəxslə ünsiyyət zamanı zərər çəkmiş şəxslərin və onların uşaqlarının təhlükəsizliyini görüşlərə nəzarət vasitəsilə qorumaq məqsədilə “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Qanuna və Mülki Prosessual Məcəlləyə dəyişikliklər etmək.

Tövsiyə 14: Uşaqlar da daxil olmaqla zorakılıqdan zərər çəkmiş şəxslər üçün adekvat yardım mərkəzləri və məişət zorakılığı sahəsində ixtisaslaşmış siğınacaqlar yaratmaq.

Tövsiyə 15: Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığı ilə bağlı mövcud qanunvericiliyə zərər çəkmiş şəxslərin həm zorakılığı törədən şəxsdən, həm də subsidiar olaraq dövlətdən maddi kompensasiya tələb etmək hüququnu daxil etmək.

Tövsiyə 16: Zorlama, məcburi nikah və qadınlara qarşı zorakılığın bütün digər formalarına görə zorakılığı törədən şəxsdən və subsidiar olaraq dövlətdən maddi kompensasiyanın alınmasını təmin etmək.

Tövsiyə 17: Zərər çəkmiş şəxslərə kompensasiya ödəmək məqsədilə ödənişsiz, sadə, çevik və səmərəli prosedur yaratmaq.

Tövsiyə 18: Kompensasiya almaq hüququnu vurğulayaraq qadınlara qarşı zorakılıqdan, o cümlədən məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin hüquqlarına dair məlumat kampaniyaları təşkil etmək.

Tövsiyə 19: Məcburi nikahların etibarsız sayılması ilə bağlı hər hansı yanlış şərhə yol verməmək məqsədilə Ailə Məcəlləsinin 27-ci maddəsinin 2-ci bəndini çıxarmaq və ya dəyişdirmək.

Tövsiyə 20: Mülki Prosessual Məcəlləyə məcburi nikahın etibarsız sayılmasını sürətləndirən çevik və ya “ekspres” proseduru daxil etmək və zərər çəkmiş şəxsə ödənişsiz hüquqi yardım göstərmək.

Tövsiyə 21: Mülki Prosessual Məcəlləyə məcburi nikaha daxil olmuş yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin bu nikahın etibarsız sayılması ilə bağlı müraciəti zamanı prokurorluq tərəfindən qanuni şəkildə təmsil olunması imkanını daxil etmək.

Tövsiyə 22: Erkən və məcburi nikahlar haqqında məlumat toplamaq, erkən və məcburi dini nikahların ("kəbin") qarşısını almaq və onlarla mübarizə aparmaq, məlumat kampaniyaları aparmaq və məcburi/uşaq nikahlarının qurbanlarının hüquqlarını artırmaq üçün tədbirlər görmək.

Tövsiyə 23: Məcburi və erkən birgəyaşamanı məcburi nikah və erkən nikah anlayışları ilə həm Cinayət Məcəlləsinə, həm də Ailə Məcəlləsinə daxil etmək və kriminallaşdırmaq.

Tövsiyə 24: "Ödənişsiz hüquqi yardım haqqında" yeni qanun layihəsini yenidən nəzərdən keçirmək və ona aşağıdakı düzəlişləri etmək:

- ▶ Qadınlara qarşı zorakılıqdan və məişət zorakılığından zərər çəkmiş və məhkəmədə təmsil olunmaq üçün vəsaiti olmayan şəxslərə ödənişsiz hüquqi yardım, həmçinin onların iqtisadi, sosial və digər hüquqları barədə məlumatların verilməsi, məhkəməyə müraciət etməzdən əvvəl məsləhətlərin verilməsi, və məhkəmədə hüquqi təmsil edilmələrinin təmin olunması;
- ▶ Zərər çəkmiş şəxsə ödənişsiz hüquqi yardım göstərmək üçün nəzərə alınmalı olan, yalnız zərər çəkmiş şəxsin gəliri ilə məhdudlaşan dəqiq gəlir həddinin müəyyən edilməsi;
- ▶ Zərər çəkmiş şəxslər mülki işlər üçün təyin edilmiş dövlət rüsumundan və mövcud ola biləcək hər hansı digər məhkəmə rüsumundan azad edilməlidir.

Tövsiyə 25: Tərəflər arasında münasibətlərin normallaşmasına və ailə münasibətlərinin bərpa olunmasına kömək etmək üçün dövlətin hər hansı vəzifəsini və məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxsin hər hansı öhdəliyini aradan qaldırmaq məqsədilə milli qanunvericiliyə dəyişiklik etmək.

Tövsiyə 26: Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığı hallarında ilkin mediasiya sessiyasının məcburi xarakteri ilə bağlı "Mediasiya haqqında" Qanunun 3.2-ci maddəsini yenidən nəzərdən keçirmək.

Tövsiyə 27: Təcili qadağanediciləri əmrlər haqqında müddəaların təxirəsalınmaz təhlükə yarandığı hallarda bu cür əmrlər vermək səlahiyyətinə malik olan orqanı müəyyən etməsini və verilən səlahiyyətlərə məişət zorakılığını törədən şəxsin uzaqlaşdırılmasının da daxil olduğunu təmin etmək üçün qanunvericilik islahatlarını aparmaq.

Tövsiyə 28: Zərər çəkmiş şəxsin mülki qaydada uzunmüddətli mühafizə orderi tələb edə bilməsi üçün zorakılıq törədən şəxs tərəfindən qısamüddətli mühafizə orderinin pozulması ilə bağlı məcburi tələbi aradan qaldırmaq.

Tövsiyə 29: Zorakılıq törədən şəxsin birgəyaşayış yerini tərk etməsini tələb etmə imkanını daxil etmək məqsədilə "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Qanunu və Mülki Prosessual Məcəlləni yenidən nəzərdən keçirmək və onlara dəyişikliklər etmək.

Tövsiyə 30: Mühafizə orderinin tələb edilməsi üçün hüquqi proseduru tezləşdirmək və əlçatan etmək, bunun zərər çəkmiş şəxs üçün maliyyə maneəsi yaratmamasını təmin etmək.

Tövsiyə 31: Mühafizə orderləri, cinayət təqibləri və məhkumluqların sayı haqqında ayrı-ayrı rəsmi məlumatları sistemə şəkildə toplamaq və məlumatların əlçatan və ictimai olması üçün əlaqələndirilmiş məlumat bazası yaratmaq.

ƏLAVƏ II – Qiymətləndirmə zamanı Azərbaycanın nəzərdən keçirilən daxili müddələrinin siyahısı

- Mülki Məcəllə (Azərbaycan Respublikasının 28 dekabr 1999-cu il tarixli 779-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir)
- Mülki Prosesual Məcəllə (Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il 28 dekabr tarixli 780-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir)
- Cinayət Məcəlləsi (Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1999-cu il tarixli 787-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir)
- Cinayət-Prosesual Məcəllə (Azərbaycan Respublikasının 2000-ci il 14 iyul tarixli 907-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir)
- İnzibati Xətalər Məcəlləsi (Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir)
- “Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında” Qanun, № 783-IQ, 28 dekabr 1999-cu il
- “Polis haqqında” Qanun, № 727-IQ, 28 oktyabr 1999-cu il
- “Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında” Qanun, № 150-IIIQ, 10 oktyabr 2006-cı il
- Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Qanun, № 1058-IIIQ, 22 iyun 2010-cu il
- Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığı ilə mübarizəyə dair 2020–2023-cü illər üçün Milli Fəaliyyət Planı, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 noyabr 2020-ci il tarixli 2307 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
- Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi haqqında Əsasnamə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 avqust 2006-cı il tarixli 444 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
- Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə qeyri-dövlət yardım mərkəzlərinin akkreditasiyası Qaydaları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 aprel 2012-ci il tarixli 89 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir
- Məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin profilaktik qeydiyyatı götürülməsi və həmin şəxslərlə tərbiyəvi-qabaqlayıcı işin aparılması Qaydası, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 19 dekabr 2011-ci il tarixli 206 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir
- Məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda, şikayətlərə baxılma Qaydası, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 24 fevral 2012-ci il tarixli 46 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir
- Məişət zorakılığı ilə bağlı məlumat bankının təşkili və aparılması Qaydaları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 19 dekabr 2011-ci il tarixli 207 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir

ƏLAVƏ III – Müsahiblərin siyahısı

Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin nümayəndələri:

Taliyə İBRAHİMOVA, Hüquqi təminat şöbəsinin müdiri

Vəfa ƏLƏKBƏROVA, Məişət zorakılığının qarşısının alınması üzrə sektorun müdiri

Səbinə MANAFOVA, Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdiri

Ədliyyə Nazirliyinin nümayəndələri:

Aynur SABİTOVA, İnsan hüquqları və ictimaiyyətlə əlaqələr idarəsinin rəisi

Aygün BƏŞİROVA, Qanunvericilik baş idarəsinin rəisi

Könül YUSİFLİ, Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin Baş məsləhətçisi

Ləman MEHDİYEVƏ, Gender məsələləri

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin nümayəndələri:

Babək HÜSEYNOV, Sosial təminat siyasəti şöbəsinin müdiri

Məftunə İSMAYILOVA, Sosial Xidmətlər Agentliyinin Övladlığa Götürmə Departamentinin müdiri

Həbibə QƏRİBOVA, Sosial Xidmətlər Agentliyinin İnsan Alveri Qurbanlarına Yardım Mərkəzinin direktoru

Dəyanət CƏMİLLİ, Sosial Xidmətlər Agentliyinin Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdiri

İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) nümayəndələri:

Zaur VƏLİMƏMMƏDLİ, Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdiri

Aytən TARVERDİYEVƏ, Sektor müdiri

Ali Məhkəmənin nümayəndələri:

Hafız NƏSİBOV, Cinayət Kollegiyasının sədri

Sənan HACIYEV, Mülki Kollegiyanın sədri

Baş Prokurorluğun nümayəndələri:

Şəbnəm MƏMMƏDOVA, Cinayət təqibindən kənar icraatlar idarəsinin prokuroru

Pərvanə BAYRAMOVA, Hüquqi təminat və insan hüquqları məsələləri idarəsinin prokuroru

Nigar ƏSKƏROVA, Elm-Tədris Mərkəzinin prokuroru

Elvar HƏSƏNOV, Daxili işlər orqanlarının istintaq, təhqiqat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarət idarəsinin prokuroru

Vəkillər Kollegiyasının nümayəndələri (ödənişsiz hüquqi yardım):

Fərhad NƏCƏFOV, "Ödənişsiz hüquqi yardım haqqında" Qanun layihəsi üzrə işçi qrupun üzvü (cavablarını yazılı şəkildə göndərəcək)

Beynəlxalq təşkilatlar və vətəndaş cəmiyyəti:

Bahicə ƏLİYEVƏ, Program analist, BMT-nin Əhali Fondu

Mehriban ZEYNALOVA, CLEAN World (Təmiz Dünya) QHT-nin İcraçı direktoru

Şəhla İSMAYIL, Rasional İnkişaf uğrunda Qadınlar Cəmiyyətinin (RİQC) direktoru

Rövşanə RƏHİMLİ, müstəqil vəkil

Vəfa RÜSTƏM, müstəqil vəkil

Sevinc ƏLİYEVƏ, vəkil, Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü

ƏLAVƏ IV - Razılıq cinsi zorakılıq cinayətinin əsas elementi kimi: beynəlxalq standartlar

CEDAW Komitəsinin 19 sayılı Ümumi tövsiyəni yeniləyən qadınlara qarşı gender əsaslı zorakılığa dair 35 sayılı Ümumi tövsiyəsi

Ümumi qanunvericilik tədbirləri

29. Komitə üzv dövlətlərə aşağıdakı qanunvericilik tədbirlərini həyata keçirməyi tövsiyə edir:

(e) Cinsi zorakılığın, o cümlədən zorlamanın şəxsi toxunulmazlıq hüququna və fiziki, cinsi və psixoloji toxunulmazlığa qarşı cinayət kimi səciyyələndirilməsini və cinsi cinayətlərin, o cümlədən nikah və tanışlıq və ya tanışlıq görüşü zamanı zorlamanın tərifinin sərbəst şəkildə verilmiş razılığa əsaslanmasını və məcburi halları nəzərə almasını təmin etmək. İstənilən vaxt məhdudiyətləri mövcud olduqda, zərər çəkmiş/sağ qalmış şəxslərin maraqlarını üstün tutmalı və onların məruz qaldıqları zorakılıq haqqında səlahiyyətli xidmətlərə və ya orqanlara məlumat vermək imkanlarına maneə törədən halları nəzərə almalıdır.

BMT-nin Qadınlara qarşı zorakılıq haqqında qanunvericilik üçün stolüstü kitabı (2012)

Cinsi zorakılığın tərif (səh. 24)

Tövsiyə – Qanunvericilik aşağıdakıları ehtiva etməlidir:

(...)

Cinsi zorakılığın güc və ya zorakılıqla törədilməsinə dair hər hansı tələbi və cinsi əlaqəyə girməyə dair hər hansı sübut tələbini aradan qaldırmaq və şikayətçinin/sağ qalan şəxsin ikinci dərəcəli zərər çəkməsini məhkəmə proseslərində minimuma endirmək üçün aşağıdakıları tələb edən cinsi zorakılıq tərifini qəbul etmək:

- “Birmənalı və könüllü razılığın” olmasını tələb edir və şikayətçinin/sağ qalan şəxsin razılıq verib-vermədiyini müəyyən etmək üçün atılan addımların təqsirləndirilən şəxs tərəfindən sübuta yetirilməsini tələb edir;
- Əməlin “məcburi şəraitdə” baş verməsini tələb edir və məcburi halların geniş spektrini əhatə edir.

Qadınlara qarşı zorakılıq, onun səbəbləri və nəticələri üzrə Xüsusi Məruzəçinin Hesabatı, Du-bravka Şimonoviç (UN Doc A/HRC/47/26), 19 aprel 2021-ci il

Zorlama ağır, sistematik və geniş yayılmış insan hüquqları pozuntusu, cinayət və qadınlara və qızlara qarşı gender əsaslı zorakılığın təzahürü kimi və onun qarşısının alınması.

85. Xüsusi Məruzəçi aşağıdakı tövsiyələri verir:

(a) Dövlətlər razılığın olmamasını zorlama anlayışına vacib element qismində daxil etməlidirlər. Zorakılıq və ya zor tətbiq etmək hədəsi razılıq verilməməsinə aydın sübutdur, amma zor tətbiq etmə zorlamanın tərkib elementini təşkil etmir. Dövlətlər razılığın şəxsin azad iradəsi ilə şəraitdən asılı olaraq sərbəst olaraq verilməli olduğunu müəyyən etməlidirlər. Razılıq olmadan cinsi əlaqələr bütün anlayış-normalarda zorlama kimi kriminallaşdırılmalıdır;

b) Zorlama ilə bağlı cinayət-hüquqi müddəalar razılığın olmamasının müəyyən edilməsinin tələb olunmadığı və ya razılığın mümkün olmadığı halları dəqiqləşdirməlidir. Məsələn, zərər çəkmiş şəxs cəzaçəkmə müəssisəsi və ya həbs yerlərində olduqda və ya alkoqol və narkotik maddələrdən istifadə nəticəsində daimi və ya müvəqqəti fəaliyyət qabiliyyətini itirdikdə;

AİHM- M.C Bolqarıstana qarşı (Ərizə №. 39272/98), 4 dekabr 2003-cü il

[Beynəlxalq Cinayət Hüququnda könüllü razılıq tələb edən təriflər] “zorlama və cinsi zorakılığın əsas elementi kimi razılığın olmaması ilə bağlı universal tendensiyanı əks etdirir” və “Məhkəmə bütün hallarda fiziki müqavimətin sübutunu tələb edilməsi kimi cinsi cinayətlərin təqibinə istənilən sərt yanaşmanın bəzi zorlama növlərinin cəzasız qalmasına səbəb ola biləcəyindən və bunun da fərdin cinsi müstəqilliyinin səmərəli şəkildə müdafiəsini təhlükə altına ata biləcəyindən əmindir. Bu sahədə müasir standartlara və tendensiyalara əsasən, üzv dövlətlərin Konvensiyanın 3-cü və 8-ci maddələrinə uyğun olaraq pozitiv öhdəlikləri zərər çəkmiş şəxs tərəfindən fiziki müqavimətin yaşanmadığı hallar da daxil olmaqla, razılığın verilmədiyi hər hansı cinsi əməlin cəzalandırılmasını və səmərəli şəkildə mühakimə olunmasını tələb edən kimi qəbul edilməlidir.” (Bənd 163, 166)

CEDAW Komitəsi- Vertido Filliplinlərə qarşı, CEDAW/C/46/D/18/2008, 16 iyul 2010-cu il

8.7 “Zorlamanın tərifinə gəldikdə, Komitə razılığın olmamasının Filippinin yenidən nəzərdən keçirilmiş Cinayət Məcəlləsində zorlamanın tərifinin vacib elementi olmadığını qeyd edir. Komitə Qadınlara qarşı zorakılığa dair 29 yanvar 1992-ci il tarixli 19 sayılı Ümumi tövsiyəsini xatırladır. Bu tövsiyənin 24 (b) bəndində aydın şəkildə qeyd edilir ki, “İştirakçı dövlətlər məişət zorakılığına və zorakılığa, zorlamaya, cinsi zorakılığa və gender əsaslı digər cinsi zorakılığa qarşı olan qanunların bütün qadınları adekvat şəkildə müdafiəsini, onların toxunulmazlığına və ləyaqətinə hörməti təmin etməlidir”. İştirakçı dövlətlərin hesabatlarını nəzərdən keçirərək, Komitə zorlamayı qadınların şəxsi və fiziki toxunulmazlığı hüququnun pozulması kimi qiymətləndirmiş və onun əsas elementinin razılığın olmaması olduğunu dəfələrlə bildirmişdir.”

CEDAW-nın Yekun müşahidələri – Azərbaycan CEDAW/C/AZE/CO/4, avqust 2009-cu il

“Komitə... Cinayət Məcəlləsində zorlama anlayışının razılığın olmamasına deyil, zor tətbiqinə əsaslandığından narahatdır... [və] iştirakçı dövləti Cinayət Məcəlləsinə dəyişiklik etməyə dəvət edir” (21 və 22-ci bəndlər)

Beynəlxalq cinayət hüququ

Keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi, Prokuror Kunarac və digərlərinə qarşı, İş №. IT-96-23-T & IT-96-23/1-T, qərar, 22 fevral 2001-ci il

“Hazırkı Məhkəmə Palatasının rəyində bütövlükdə nəzərdən keçirilmiş hüquq sistemlərinin onlar üçün ümumi olan baza prinsipinin cinsi əlaqədə olma zərər çəkmiş şəxs tərəfindən həqiqətən könüllü və ya razılıq əsasında olmadığı təqdirdə zorlama hesab edildiyi göstərilib” (bənd 440).

“Məhkəmə Palatası beynəlxalq hüquqda zorlama cinayətinin *aktus reusu* aşağıdakılardan ibarət olduğunu müəyyən edir: zərər çəkmiş şəxsin razılığı olmadan cinsi əlaqədə olma: (a) vaginal, anal yolla və ya hər hansı bir əşya ilə və ya (b) oral yolla. Bu məqsədlə verilən razılıq zərər çəkmiş şəxsin azad iradəsi ilə şəraitdən asılı olaraq könüllü olaraq verilməli olan razılıqdır. *Mens rea* bu cinsi əlaqədə olmanı həyata keçirmə niyyətinə sahib olmaq və bunun zərər çəkmiş şəxsin razılığı olmadan baş verdiyini bilməkdir” (bənd 46).

Keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi, Prokuror Kunarac və digərlərinə qarşı, Appelyasiya qərarı, 12 iyun 2002-ci il

“Zorlamanın tərifində gücün roluna gəldikdə, Apellyasiya Palatası zorlama ilə bağlı Məhkəmənin verdiyi öncəki təriflərdən Məhkəmə Palatasının kənara çıxdığını qeyd edir. Lakin Məhkəmə Palatası razılığın olmamasına diqqət etməsini zorlamanın *sine qua non* şərti kimi izah etdiyi zaman Məhkəmənin əvvəlki yurisprudensiyasını inkar etməmiş, əksinə zorakılıq və razılıq arasındakı əlaqəni izah etməyə çalışmışdır. Zor və ya zor tətbiq etmə hədəsi razılığın olmamasına aydın sübutdur, lakin zor zorlamanın tərkib elementini təşkil etmir. Xüsusilə də, Məhkəmə Palatası “zərər çəkmiş şəxsin üçün cinsi əlaqəyə girmə aktını razılığa əsaslanmayan və ya qeyri-könüllü edən “gücdən başqa” faktorlar olduğunu” izah etmək istəmişdir. Zor və ya zor tətbiq etmə hədəsinə çox diqqət yetirilməsi zorakılığın törətmiş şəxslərə fiziki gücə əl atmadan məcburi hallardan istifadə edərək digər tərəfin razılıq vermədiyi cinsi əməllərə görə məsuliyyətdən yayınmağa imkan verə bilər.” (bənd 129).

Avropa İttifaqına Üzv Dövlətlər öz təcrübələrini, resurs və müqəddəratlarını birləşdirmək qərarına gəlmişlər. Onlar birlikdə sabitlik, demokratiya və davamlı inkişaf zonası qurmuş, eyni zamanda mədəni müxtəlifliyi, tolerantlıq və fərdi azadlıqlarını qoruyub saxlamışlar. Avropa İttifaqı hüdudlarından kənar olan ölkə və xalqlarla öz nailiyyət və dəyərlərini bölüşmək öhdəliyinə sadıq qalır.

<http://europa.eu>

Avropa Şurası qitənin insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsindəki aparıcı təşkilatdır. O, Avropa İttifaqının bütün üzvləri də daxil olmaqla 46 üzv dövlətdən ibarətdir. Avropa Şurasının bütün üzv dövlətləri insan hüquqlarını, demokratiyanı və hüququn aliliyini qorumaq üçün nəzərdə tutulmuş Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasını imzalayıb. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Konvensiyanın üzv dövlətlərdə həyata keçirilməsinə nəzarət edir.

www.coe.int

Avropa İttifaqı
və Avropa Şurası
tərəfindən maliyyələşdirilir

AVROPA İTTİFAQI

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Avropa Şurası tərəfindən
icra edilir